

Univerzita Karlova
Právnická fakulta
Katedra trestního práva

Téma diplomové práce:

**PROBLEMATIKA OBĚTI TRESTNÉHO ČINU
V KRIMINOLOGII**

Jméno vedoucího diplomové práce: Doc. JUDr. Josef Zapletal, CSc.

Jméno diplomanta: Darja Habartová

Ročník: 5.

Adresa:

Darja Habartová

Pardubická 877

537 01 Chrudim IV

říjen 2006

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracovala samostatně, a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

říjen 2006

Darja Habartová

Dovoluji si tímto poděkovat panu Doc. JUDr. Josefu Zapletalovi, CSc. za odborné vedení mé diplomové práce na téma Problematika oběti trestného činu v kriminologii.

Obsah

Kapitola 1. Úvod	3
Kapitola 2. Pojem a vývoj viktimologie	5
2.1 Pojem viktimologie	5
2.2 Vývoj	7
Kapitola 3. Oběť trestného činu	12
3.1 Pojem oběti	12
3.2 Typologie obětí	12
3.3 Faktory ovlivňující viktimnost	14
3.4 Fenomén mnohočetné oběti	16
3.5 Vztahy mezi obětí a pachatelem	17
3.6 Strach ze zločinu	19
Kapitola 4. Viktimizace a újma způsobená oběti	22
4.1 Viktimizace	22
4.1.1 Dělení viktimizace	23
4.1.2 Index viktimizace	24
4.2 Újma způsobená oběti	25
Kapitola 5. Kriminální statistiky a výzkumy obětí trestného činu	28
5.1 Kriminální statistiky obecně	28
5.1.1 Oběti trestné činnosti v České republice v roce 2000	28
5.2 Historie, některá omezení, význam a rozsah výzkumů obětí	31
5.3 Dělení výzkumů	33
5.3.1 Národní výzkumy	33
5.3.2 Místní výzkumy	35
5.3.3 Mezinárodní výzkumy	36
5.4 Výzkumy obětí trestného činu v České republice	40
Kapitola 6. Pomoc obětem trestného činu	44
6.1 Subjekty pomoci	47

6.1.1 Mezinárodní organizace	47
6.1.2 Subjekty pomoci v České republice	50
6.2 Odškodňování obětí	53
Kapitola 7. Viktimologická prevence	58
Kapitola 8. Závěr	62
9. Seznam použité literatury a pramenů	68

1. ÚVOD

Charakteristickým rysem každodenní reality je obrovský nárůst kriminality. Stoupá počet osob zasažených trestným činem, kterým je třeba poskytnout náležitou pomoc a péči (psychologickou, poradenskou, sociální, terapeutickou, atd.). Zločin narušuje život každého jedince. Může podlomit důvěru v jiné lidi, ve společnost, otrásá sebevědomím člověka, narušuje jeho individuální hodnotový systém, zpochybňuje uznávané standardy a morální normy, vyvolává pocity bezmoci a strachu. Trauma z bezpráví vyvolaného trestným činem může tak poznamenat oběť po celý zbytek jejího života, narušit její životní perspektivy a cíle. Stres vyvolaný útokem může destabilizovat psychickou stabilitu oběti. Negativními zážitky netrpí zpravidla jen samotná oběť, ale i její rodina a známí. U starých lidí dochází k jejich izolaci od okolí, přestávají se cítit bezpečně, a proto se mnohdy již natrvalo uzavírají před společností. U dětských a mladistvých obětí se mohou některé dřívější traumatické zážitky v dospělosti přeměnit ve sklony k různým formám sociálně deviantního chování.

Oběť a její chování jsou kriminologicky významné ve vztahu k trestnému činu, jejímu pachateli a kriminální politice jako takové. Viktimologie, nauka o oběti trestného činu patřila dlouhou dobu v celosvětovém měřítku mezi zanedbávané disciplíny nauky o zločinu, jelikož oběť sama o sobě nepředstavuje pro společnost nebezpečí.

Je nezbytné začít se zabývat oběťmi tak, jak se stát zabývá pachateli trestných činů.

Na základě dlouhodobého zájmu o kriminální vědy jsem si téma své diplomové práce zvolila z oblasti kriminologie, konkrétně problematiku oběti trestného činu. Prameny upravující viktimologii jsem vyhledala v knihovně pražské i brněnské fakulty, v rozsáhlém knihovním fondu Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, v Ústavu státu a práva Akademie věd ČR a v Národní knihovně.

Po úvodu se v druhé kapitole věnuji samotnému pojmu viktimologie, vědy zabývající se problematikou oběti trestného činu, jejímu vzniku a vývoji od 50. let minulého století až po současnost.

V kapitole třetí se zabývám pojmem oběti, tedy tím, kdo je z kriminologického hlediska za oběť považován, odlišením od trestněprávního termínu „poškozený“, různými typologiemi obětí, faktory, které ovlivňují náchylnost jedince stát se obětí trestného činu, vztahy mezi obětí a pachatelem, fenoménem reviktimizace a také strachem ze zločinu.

Kapitola čtvrtá pojednává o procesu viktimizace, během kterého se potencionální oběť stává obětí skutečnou a o druzích újmy vzniklých oběti tímto procesem.

V páté kapitole rozebírám kriminální statistiky a výzkumy obětí trestné činnosti, jejich vznik, omezení, druhy a přínosy pro viktimologii a trestní právo.

V šesté kapitole se věnuji tematice pomoci obětem trestného činu, jejím typům, subjektům, jak českým, tak mezinárodním a také způsobům odškodňování obětí.

Poslední kapitola je určena oblasti viktimologické prevence, tedy formám a způsobům jak mohou občané předejít riziku, že se stanou oběťmi trestného činu.

V závěru shrnuji celou problematiku oběti trestného činu a u některých témat nastiňuji možná řešení.

Po dohodě s vedoucím diplomové práce se nezabývám trestněprávní problematikou postavení oběti v trestním procesu, která je na tolik rozsáhlá, že může být samostatným tématem diplomové práce.

2. POJEM A VÝVOJ VIKTIMOLOGIE

2.1 Pojem viktimologie

Viktimologie (latinsky *victima* = oběť) je součástí kriminologie. Zabývá se obětí trestného činu a jejím vztahem k pachateli, její osobností z hlediska biologických, psychologických a sociálních vlastností a tím určuje její dispozice a vlohy stát se obětí trestného činu¹. Poznatky o roli oběti v genezi a průběhu trestného činu a při jeho odhalování a objasňování přispívají k rozšíření kriminologických znalostí o etiologii trestné činnosti, v oblasti prevence kriminality a o různých druzích forem pomoci oběti po trestném činu.

Vedle tohoto užšího vymezení viktimologie jako součásti kriminologické vědy² existuje v odborné literatuře i širší pojetí pokládající viktimologii za samostatnou sociální vědu interdisciplinárního charakteru, která se zabývá také např. oběťmi válek, rasového pronásledování, politického útlaku, přírodních katastrof a dopravních nehod³. Představitelem širšího vymezení viktimologie byl Beniamin Mendelsohn, ovlivněný především utrpením židovských obětí holocaustu a v pozdější době vycházel z pojetí viktimologie jako samostatné interdisciplinární vědy také např. Robert Elias.⁴

Viktimologové se snaží zjistit⁵, jak byly či mohly být oběti poškozeny, deptány, využity, týrány, manipulovány, zanedbány, viněny, ponižovány a uráženy. Cílem vědy o oběti trestného činu je odstranění rizikových, viktimogenních faktorů pro potenciální oběti, poznání viktimogenních situací, dob a míst, která jsou pro oběti riziková a vypracování příslušných doporučení, jak mohou být oběti podporovány, posilovány, rehabilitovány, vyškoleny a jak jim lze asistovat.

¹ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s. 141

² Z tohoto užšího pojetí viktimologie vychází autoři pražské učebnice kriminologie: O. Novotný a J. Zapletal a také autoři plzeňsko-brněnské učebnice: J. Kuchta a H. Válková

³ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s. 140

⁴ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2005, s. 156

⁵ Karmen, A.: Crime Victims, An Introduction to Victimology, 2nd edition, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1990, s. 10

Andrew Karmen⁶ uvádí, že viktimologové ve svých výzkumných projektech postupují dle následujících bodů:

1. identifikovat, definovat a popsat problém: odborní pracovníci rozpoznávají, izolují a pojmenovávají kriminální aspekty lidských vztahů. S empatií musí být prezentovány zkušenosti, názory a výhledy všech účastníků trestněprávního jednání. Jakákoliv možnost, že oběť může nějakým způsobem sdílet s pachatelem odpovědnost, musí být objektivně analyzována. Je nezbytné prozkoumat všechny způsoby újmy oběti – jak fyzické, tak psychické i finanční.
2. Odhadnout opravdové rozměry problému: vedle zjišťování, jak často dochází k různým formám viktimizace, viktimologové zkoumají, kteří jedinci jsou k riziku stát se obětí trestného činu náchylnější. Jakmile vyhodnotí charakterové vlastnosti oběti, musí zhodnotit rozsah fyzických zranění, psychologického traumatu, ekonomických nákladů a také jakýchkoli sociálních následků (jako např. ztrátu sociálního statutu), utrpěných nejen primárními oběťmi, ale také osobami blízkými, tedy sekundárními oběťmi.
3. Vyšetřit jak se trestní právo vypořádá s nastalou situací: viktimologové podrobně zkoumají, jak policie, státní zástupci, soudci a probační úředníci reagují na žádosti obětí o pomoc. Ohodnocují také programy určené na pomoc obětem, efektivnost plánů na odškodnění obětí za jejich ztráty, na jejich psychickou a fyzickou rehabilitaci a prevenci jejich viktimizace. Identifikují, co poškozené strany chtějí, potřebují a dostávají od trestněprávního systému a od sociálních služeb. Snaží se přesně vymezovat zdroje napětí, konfliktů, špatného zacházení a nespokojenosti, které odcizují oběti od trestněprávních institucí a úředníků.
4. Prozkoumat reakci společnosti na nastalou situaci: viktimologové zachycují vznik, růst a rozvoj svépomocných skupin a sdružení, které vytvářejí hnutí za práva obětí. Viktimologové se také zabývají politizováním některých otázek týkajících se obětí a kromě toho ohodnocují současnou legislativu upravující problematiku obětí. Zkoumají i komerční reakci na potřeby a přání obětí, jak obchod, průmysl, podnikatelé a poradci vyvíjejí nové produkty a služby, které

⁶ Karmen, A.: *Crime Victims, An Introduction to Victimology*, 2nd edition, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1990, s.12 – 13

mají uspokojit potřeby obětí trestné činnosti a zároveň jak vydělávají na jejich přáních, nadějích, strachu a bolesti.

Směrem kritizujícím „tradiční pohled na oběť“ je radikální viktimologie. Ta kriticky poukazuje na přesun role oběti z jednotlivce na stát. Konstatuje, že je individuální oběť opomíjena, pouze poskytuje žalobci emocionální věrohodnost, a že stát fakticky pouze upřesňuje cenu za překročení trestněprávních norem.⁷

Viktimologickým otázkám se před vznikem této samostatné vědy věnovala kriminalistika. Jejím cílem bylo využít viktimologických poznatků pro vypátrání a usvědčení pachatele.

2.2 Vývoj

V první polovině 20. století se začala prosazovat teorie, že každý delikt musí mít svou oběť, ať personální či impersonální, aktivní či pasivní. Zájem byl ovšem primárně orientován na hledisko, jak nejlépe poznat pachatele a jakým způsobem jej resocializovat.⁸ Jednalo se především o oběti vražd, podvodů, vyděračství, apod.⁹

Ke zlomu v pojetí přístupu k obětem došlo po 1., ale zejména po 2. světové válce, která způsobila utrpení milionů lidí. Vzniklo přesvědčení, že je třeba se zabývat též oběťmi, nejen pachateli, kteří byli do této doby centrem zájmu všech výzkumů vědy i trestněprávních institucí.

Vznik viktimologie jakožto nové samostatné vědní disciplíny, která se vydělila z kriminologie, spadá do 50.let minulého století. Viktimologické aspekty umožňovaly kriminologické teorii důkladnější poznání skutkových okolností spáchání trestného činu, jehož je oběť nedílnou součástí. Od prvopočátku nebyla hlavní ideou viktimologie teoretická analýza, ale zejména zlepšení pozice obětí sociální angažovaností, která povede k prosazování ochrany obětí, jejich lepšího postavení v trestním řízení a celkově k lepší pomoci.

⁷ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S.: Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie, 1. vydání, C.H.Beck: Praha, 1997, s. 87

⁸ Neumann, J.: Viktimologické aspekty kriminologie, Kriminalistika, č. 3, 1995, s. 199

⁹ První významný výzkum v této oblasti byl proveden klinikou Langey Porter v San Franciscu v USA a byl věnován různým typům dětských obětí sexuálních deliktů. Neumann, J.: opak.cit.

Za zakladatele viktimologie jsou považováni Benjamin Mendelsohn, Hans von Hentig a Frederic Wertham. Byli prvními, kteří definovali oběti a vytvořili jejich typologii. Obětí je dle nich osoba, organizace, morální nebo právní řád, které jsou ohroženy, poškozeny nebo zničeny trestným činem¹⁰ Psychiatr F. Wertham jako první použil pojem viktimologie.¹¹

První etapa vývoje viktimologie je charakteristická zájmem o interakci pachatel – oběť, odstartovaným Hentigovou studií „Remarks on the Interaction of Perpetraetor and Victim“¹² z roku 1941. H. von Hentig ve své práci uvádí, že proces viktimizace spočívá zejména na specifickém, emocionálním vyladění, na dynamice impulsů na straně oběti, a že při spáchání deliktu hraje významnou roli tzv. „nevědomovaná signalizace tendence k viktimizaci“, kterou pachatel zachytí, mnohdy též nevědomě.¹³ Hentig¹⁴ se jako jeden z prvních badatelů zaměřil na studium a popis charakteristik obětí zločinu s cílem vytvořit vědecky podloženou typologii. Na základě této typologie dospěl k závěru, že se určitá část obětí na tom, že se staly obětí trestného činu, sama nepřimo podílí, když pachatele provokuje, chová se lehkomyšlně a nezodpovědně nebo se dokonce spoluúčastní na jiné formě delikventního jednání.

Koncem 50. let se Cornil¹⁵ zabýval rolí oběti v deliktu. Závěry této studie do jisté míry zpochybnily hranice klasického bipolárního vztahu pachatel – oběť, který se stal méně vyhraněným. Pinatel¹⁶ zastává názor, že se role pachatele a oběti mohou měnit, a to buď sukcesivně nebo simultánně. (Příkladem sukcesivní viktimizace je případ, kdy podvodník obehraje oběť, která ho následně usmrtí. O simultánní viktimizaci se jedná, jestliže se dva podvodníci obehraují navzájem¹⁷).

¹⁰ Göppinger, H.: Kriminologie, C.H.Beck Verlagshuchhaltung, München 1980, s. 589, cit. dle: Kuchta, J. a kol.: Kriminologie, I. část, Masarykova Univerzita, Brno 2002, s. 108

¹¹ Zedner, L.: Victims (in): The Oxford Handbook of Criminology, 2nd edition, Clarendon Oxford University Press, 1997, s. 579

¹² „Postřehy k interakci mezi pachatelem a obětí“

¹³ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S.: Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 1997, s. 86

¹⁴ Hentig, von H.: The Criminal and His victim, New Haven, Bonn: Yale University Press, 1948, cit. dle: Kuchta, J., Válková, H.: Základy kriminologie a trestní politiky, I. vydání, Praha: C.H.Beck, 2005, s. 157

¹⁵ Cornil, P.: Contribution de la „Victimologie“ aux sciences criminologiques, Rev.Droit pénal et Criminol., 1989, cit. dle: Neumann, J.: Viktimologické aspekty kriminologie, Kriminalistika, č.3, 1995, s. 199

¹⁶ Pinatel, J., Bourat, P.: Traité de droit pénal et de Criminologie, Paris, Librairie Dalloz, 1963, cit. dle: Neumann, J.: Viktimologické aspekty kriminologie, Kriminalistika, č.3, 1995, s.1999

¹⁷ Neumann, J.: Viktimologické aspekty kriminologie, Kriminalistika, č.3, 1995

Pro první etapu je dále příznačné, že se vědci zabývají převážně oběťmi násilných a sexuálních trestných činů. V této době se také objevují pojmy „slabý pachatel“ a „silná oběť“¹⁸, což odráží skutečnost, že agresivní přístup k oběti je typický pro nejisté pachatele a dále fakt, že oběť se velmi výrazně podílí na vyprovokování trestného činu, který v některých momentech může přejít do fyzického útoku.

V 60. letech se ve vyspělých průmyslových zemích rozvíjí idea místních a národních výzkumů.¹⁹ Na počátku 70. let nebyl v německy mluvících zemích rozšířen zájem o oběti trestných činů. Později ale začaly nabývat na významu výzkumné dotazníky zaměřené na odpovědi obětí. Nešlo však o viktimologický výzkum, ale o výzkum kriminality prostřednictvím obětí.

V 70. letech navrhla Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj zorganizovat výzkumy na mezinárodní úrovni. Na základě rostoucího zájmu o problematiku obětí kriminality se odborníci začali scházet na mezinárodní úrovni. První mezinárodní viktimologické symposium se konalo v roce 1973 v Izraeli. Jeho hlavní náplní byla analýza pojmů viktimologie a oběť trestného činu a dále se zabývala vztahem oběť – pachatel a postojem společnosti k obětem trestné činnosti. Pozdější mezinárodní kongresy se soustředily i na praktické otázky – např. na viktimizaci v rozvojových zemích, násilí v rodině a zacházení s oběťmi. Mezinárodní zájem o viktimologii vyvrcholil v roce 1979 v Münsteru založením Světové viktimologické společnosti. Na přelomu 70. a 80. let někteří viktimologičtí odborníci začínají zkoumat fenomén tzv. vícečetné oběti. Do popředí se dostává i problematika postavení obětí v systému trestní justice a jejích práv. (Tomuto duchu odpovídá i Schneiderovo pojetí sekundární viktimizace, v jehož rámci zdůrazňuje nedostatek trestněprávní úpravy ve vztahu k oběti²⁰).

Problematikou obětí se na mezinárodní úrovni zabývá také Organizace spojených národů a Rada Evropy a jiné instituce. Rada Evropy založila v roce 1981 Samostatný výbor odborníků pro problematiku obětí trestných činů v oblasti trestní a sociální politiky. V roce 1985 se konal v Miláně kongres OSN o prevenci zločinnosti a zacházení s provinilci, v jehož rámci byla projednávána i problematika obětí trestného

¹⁸ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S.: Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 1997, s. 86

¹⁹ Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu, Praha: IKSP, 1997, s. 3

²⁰ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S.: Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 1997, s. 87

činu. Byla přijata definice obětí zločinu²¹ jako osob, kterým byla individuálně nebo kolektivně způsobena škoda, tj. újma fyzická, ale i psychická včetně emocionálního strádání, materiální škoda nebo značná újma na jejich základních právech jednáním nebo opominutím, které je v rozporu s příslušnými trestními zákony, včetně zákonů zakazujících zneužití moci. Oběti byly kategorizovány do 3 skupin:

- oběti tradičních trestných činů: např. násilné, mravnostní, majetkové kriminality,
- oběti nových a netradičních forem kriminality: zejména organizovaného zločinu, včetně obchodování s narkotiky,
- oběti nezákonného ekonomického zneužití moci: jedná se kupříkladu o porušování předpisů bezpečnosti práce, poškozování spotřebitelů, úplatkářství, atd.

OSN schválila v roce 1986 Deklaraci o základech spravedlivého zacházení s oběťmi trestných činů a oběťmi zneužití moci.

V řadě zemí došlo ke schválení prvních zákonů o ochraně obětí trestných činů, a to např. v roce 1982 ve Spojených státech amerických a ve Spolkové republice Německo v roce 1986, stejně jako zákona o pomoci obětem trestných činů v roce 1991 ve Švýcarsku.²²

Věda o oběti trestného činu na území ČR byla za socialismu zanedbávána. Problematika viktimologie se zařadila mezi tabuizovaná témata. Z nemnoha průkopníků lze uvést J. Zapletala a jeho viktimologické studie ze 70. a 80. let – „K problematice viktimologie“²³ a „Úmyslné usmrcení. Kriminologická a trestněprávní studie“²⁴. Na význam viktimologie z hlediska prevence kriminality upozornila D. Císařová a J. Čížková, které v roce 1980 publikovaly v Československé kriminalistice článek „Viktimologie – důležitý činitel v prevenci kriminality“²⁵.

V polovině 90. let provedl Institut pro kriminologii a sociální prevenci výrazně viktimologicky orientovaný výzkum věnovaný problematice týrání dítěte. V roce 1992 1996 a 2000 se Česká republika zapojila do mezinárodního výzkumu obětí trestného činu.

²¹ Osmančík, O., Rozum, J.: K problematice obětí zločinu, Praha: IKSP, 1993, s. 1

²² Kaiser, G.: Viktimológia dnes, Právny obzor, ročník 76, Slovac Academic Press, Bratislava, 1993, s. 216

²³ Zapletal, J.: K problematice viktimologie. Prokuratura, č.1, 1972

²⁴ Zapletal, J.: Úmyslná usmrcení. Kriminologická a trestněprávní studie, Praha, VÚK, 1980

²⁵ Císařová, D., Čížková, J.: Viktimologie – důležitý činitel v prevenci kriminality, Československá kriminalistika, č. 2, 1980

V dnešní době v souladu s celosvětovým trendem vzrůstá zájem o oběti trestné činnosti ze strany kriminologů, právníků a forenzních psychologů.

V posledních letech vznikl nový vědní obor kriminalistické viktimologie²⁶, která využívá obecných viktimologických poznatků pro aplikační potřeby policejních a vyšetřovacích orgánů. Zabývá se obětí, jakožto zdrojem informací o trestném činu, které vedou k jeho odhalení a objasnění. Oběť je tedy analyzována jako původce a nositel stop, které vedou k vypracování postupů k usvědčení pachatele. Detailně se zabývá např. rolí oběti při oznamování trestných činů, výslechem svědků – poškozených, spoluprací s obětí při rekognici, při rekonstrukci trestného činu či při vyšetřovacím pokusu. Kriminalistická viktimologie se opírá o obecné viktimologické poznatky a transformuje je pro aplikační potřeby policejních a vyšetřovacích orgánů.

²⁶ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s.141

3. OBĚT TRESTNÉHO ČINU

3.1 Pojem oběti

Každý jedinec se může stát obětí trestného činu. Pravděpodobnost stát se obětí ale není v populaci rozložena rovnoměrně, je ovlivněna řadou faktorů, jako jsou například charakterové vlastnosti, sociální role, zaměstnání, chování jedince či skupiny osob. Stupeň pravděpodobného rizika, že se jednatel nebo určitá sociální skupina stane obětí trestného činu vyjadřuje tzv. viktimitu (*angl. victimity*)²⁷.

Oběť je definována jako osoba, které byla způsobena újma trestným činem, tj. osoba, která byla poškozena nebo ohrožena na životě, zdraví, majetku, cti, svobodě nebo jiných právech.²⁸

S kriminologickým pojmem „oběť“ bývá někdy zaměňován trestněprávní pojem „poškozený“ (§ 43 tr.řádu). Za oběť ve viktimologickém smyslu jsou považovány pouze fyzické osoby, nikoli kolektivní subjekty (např. právnické osoby), jak je tomu v trestněprávním pojetí.

Širší chápání oběti²⁹ zahrnuje pod tento pojem nejen osoby, které utrpěly újmu v přímé souvislosti s určitým trestným činem, ale také jedince zasazené v souvislosti nepřímé. Za oběti jsou označovány i osoby oběti blízké, nejbližší členové rodiny a dokonce i ti, kteří byli na oběť nějakým způsobem odkázáni. K nim mohou být přiřazeny i osoby, které se snažily oběti pomoci v průběhu samotného útoku. Je jisté, že vzdálenější oběti vykazují některé shodné znaky s přímou obětí (utrpí újmu), ale na druhou stranu se odlišují v tom, že se zpravidla nepodílely na vzniku a průběhu trestného činu.

3.2 Typologie obětí

Existují různé typologie obětí.

Von Hentig³⁰ rozlišuje následující oběti:

²⁷ Kuchta, J., Válková, H.: Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2005, s. 158

²⁸ Novotný, O., Zapletal, J.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s.139

²⁹ Novotný, O., Zapletal, J.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s.139

³⁰ Hentig, von H.: The Criminal and his Victim, New Haven, Bonn: Yale University Press, 1948, cit. dle: Schneider, H.J.: Kriminologie, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1987, s. 385

- a) mladé: ty jsou viktimizovány na základě své nezkušenosti,
- b) ženy: zvýšená viktimizace se vyskytuje kvůli jejich slabosti,
- c) staré oběti: predestinovány tělesnou a duševní omezeností a celkovou sešlostí,
- d) duševně choří a jinak omezení: důvodem viktimizace bývá slabomyslnost, závislost na alkoholu či jiných omamných látkách,
- e) přistěhovalci: viktimizaci usnadňuje nedostatek finančních prostředků a neznalost obyčejů země pobytu,
- f) menšiny a hloupí „normální občané“,
- g) osoby trpící depresemi: oběťmi se stávají na základě poruchy svého pudu sebezáchovy,
- h) prospěcháři,
- ch) prostopášníci,
- i) osoby osamělé a jedinci se „zlomeným srdcem“: tito jsou zranitelní, protože hledají někoho, kdo jim bude dělat společnost,
- j) tyraní a „inhibovaní jedinci“: tyraní figurují v rodinných tragédiích, inhibované osoby se stávají oběťmi v důsledku bezvýchodných situací, v nichž se nalézají.

Dle Mendelsohna³¹ (1959) lze uvést následující dělení:

- 1) úplně nevinná oběť (např. chodec, kterého poraní opilý řidič),
- 2) oběť s malým podílem viny (žena znásilněná v noci v oblasti mající špatnou pověst),
- 3) oběť stejně vinná jako pachatel nebo totožná s pachatelem (sebevražda),
- 4) oběť více vinná než pachatel (žena, která pachatele provokuje, vezme si ho k sobě do bytu a pak odmítne pohlavní styk),
- 5) oběť podstatně více vinná než pachatel (usmrcení v sebeobraně),
- 6) simulující oběť (nepravdivé obvinění z pohlavního zneužívání).

Holyst³² (1964) člení oběti z hlediska viktimologické viny takto:

- 1. oběti, které zavinily svou viktimizaci:
 - a) individuálně (např. oběť – provokatér),
 - b) příslušností k rizikové, negativně hodnocené skupině (např. prostitutka),

³¹ Mendelsohn, B.: Victimologie, Rev.Int.Criminol.Police Tech., 10, 1956, č.2, cit. dle: Kuchta, J. a kol: Kriminologie, I. část, Masarykova Univerzita, Brno 2002, s. 108

³² Holyst, B.: Rola ofiary w genezie zabójstwa, Panstwo i Prawo č. II/1964, s. 746 – 755, cit. dle: Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s. 148

2. oběti, které nezavinily svou viktimizaci:

- a) individuálně (občan vystoupí na obranu přepadené osoby a sám je přitom zraněn),
- b) příslušností k rizikové, pozitivně hodnocené skupině (např. policista).

Fattah³³ (1967) rozlišuje oběť:

1. nezúčastněnou – ta nepřispívá ke spáchání deliktu, k pachateli i trestnému činu má odpor,
2. latentní či predisponovanou – je více než jiní náchylná stát se obětí určitého trestného činu kvůli svým určitým povahovým vlastnostem (do této kategorie jsou zařazovány tzv. chronické oběti),
3. provokující – tato napomáhá svým chováním ke vzniku deliktu,
4. zúčastněnou – osoba spolupůsobí při spáchání trestného činu tím, že k deliktu zaujímá pozitivní postoj, že trestný čin umožní nebo že je pachateli nápomocna.

V literatuře lze nalézt další členění obětí³⁴:

- a) skrytá oběť (tj. ta, která zůstala utajena před orgány činnými v trestním řízení),
- b) predestinovaná oběť (tj. osoba s vysokým rizikem viktimizace),
- c) předstírající oběť (tj. oběť pouze simulující újmu),
- d) hypertrofující oběť (zveličující skutečně utrpěnou újmu),
- e) dobrovolná oběť (tj. ta, která vyslovila sama souhlas s poškozením – např. při masochistických praktikách),
- f) oběť recidivista (tj. člověk, který se stává obětí opakovaně, např. svou naivitou, důvěřivostí či nebezpečnými aktivitami).

3.3 Faktory ovlivňující viktimnost

Někteří kriminologové zastávají názor, že riziko kriminální viktimizace je spojeno se životním stylem, rutinními aktivitami a příležitostmi.³⁵ Co lidé dělají, kam chodí a s kým se stýkají, to vše ovlivňuje jejich náchylnost k viktimizaci. Odlišnosti

³³ Schneider, H.J.: Kriminologie, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1987, s. 385

³⁴ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s. 149

³⁵ Laub, J.H.: Patterns of Criminal Victimization, (in): Davis, R.C., Lurigio, A.J., Skogan, W.G.: Victims of Crime, 2nd edition, Sage Publications, Inc., 1997, s. 12

v životním stylu ovlivňují rozdílným způsobem vystavení se rizikovým místům, lidem i času.

Empirické výzkumy odhalily několik faktorů ovlivňujících viktimnost:

1) faktory osobnostní:

- psychické vlastnosti: mezi vlastnosti ovlivňující viktimnost patří zejména zvýšená agresivita slovní či brachiální, extrémní lehkomyšlnost, dobrodružnost, nekritická důvěřivost, nezdrženlivost, emoční labilita, hamižnost,
- věk: je jedním z nejdůležitějších činitelů ovlivňujících náchylnost k viktimnosti. Především u násilných deliktů se projevuje fakt, že se mladí lidé vzhledem ke svému způsobu života častěji ocitají v nebezpečných situacích a stávají se tak častěji oběťmi ublížení na zdraví než staří lidé,
- pohlaví: vztah mezi pohlavím oběti a trestným činem je prokázán zejména u násilných a sexuálních trestných činů,
- rasa: výzkum NCVS³⁶ provedený v USA v roce 1992 prokázal, že především u násilných trestných činů a loupeží se oběťmi stali častěji muži tmavé pleti. Afroameričané disponují nejvyšší mírou viktimizace a naopak ženy bělošky tou nejnižší.

2) faktory sociální:

- profese oběti: určité profesní skupiny jsou více vystaveny riziku stát se obětí trestného činu než je tomu u jiných povolání. Např. policisté, strážníci, hlídači, vězeňský personál, ale i průvodčí jsou zvýšeně viktimní pro trestné činy proti životu a zdraví, loupežemi jsou více ohroženi zaměstnanci bank, čerpacích stanic, pošt či směnáren, listonoši, prodavači a taxikáři.
- rodinný příjem: výzkumy NCVS prokázaly, že čím je příjem vyšší, tím se riziko viktimizace snižuje. U násilných trestných činů to platí jen částečně.
- čas a místo: individuální šance stát se obětí trestného činu vzrůstá v určité době a na určitých místech. Statistická data uvádí, že téměř polovina násilných trestných činů se stala v noci a to nejvíce mezi 18. a 24. hodinou. Většina osobních útoků se odehrála za dne a na veřejnosti.

³⁶ National Crime Victim Survey, zdroj Bureau of Justice Statistics, 1994, in: Davis, R.C., Lurigio, A.J., Skogan, W.G.: Victims of Crime, 2nd edition, Sage Publications, Inc., 1997, s. 12

o demografické faktory: významným faktorem je příslušnost k minoritám. Cizinci, přistěhovalci, nábožensky či rasově odlišné menšiny, homosexuálové jsou častými oběťmi násilností či urážek. Šikanováni jsou často osoby mentálně retardované (oligofrenici). Mezi další skupiny ohrožené zvýšenou viktimností patří alkoholici, narkomani, asociální osoby či ti, kteří mají úzké vazby na podsvětí, např. členové gangů, pasáci, prostitutky.

3) faktory behaviorální: takové chování, které je rizikové – např. vyhledávání viktimogenních lokalit, provokující jednání, ponižování druhých, atd.

3.4 Fenomén mnohočetné oběti

Tento fenomén byl dlouho považován za marginální. Později byly vytvořeny dvě teorie³⁷ na jeho objasnění. První zastává názor, že se jedná o zvláště nepříznivou shodu náhodných okolností. Druhá naopak usiluje o fundovanější vysvětlení poukázáním na existenci tzv. „predestinované“ oběti. Dle této teorie se člověk stává opakovanou obětí trestného činu nikoli náhodně, nýbrž vlivem jakýchsi vlastních osobních dispozic, které „vábí“ pachatele natolik, že si ho vybere vícekrát k útoku. „Predestinované“ oběti jsou v podstatě smolaři či smolařky, které dráždí nejen pachatele, ale i své okolí a budí v něm sklony k násilnictví. Nejedná se ale o predestinaci fatální.

V 80. letech se v USA objevil nový termín „reviktimizace“, který označuje skutečnost, že se určitý jedinec stal opakovaně v krátké době obětí trestného činu. První i druhá viktimizace mohou pocházet z různých druhů trestných činů, avšak podstatné je, že je mezi nimi časový rozdíl maximálně jednoho roku. Kritickým faktorem zvyšujícím pravděpodobnost opakovaného zasažení dalším trestným činem je již samotný fakt prvotního setkání s kriminalitou na vlastní kůži. S každou další viktimizací roste riziko stát se obětí. Podle některých viktimologů³⁸ je dokonce předcházející poškození trestným činem (tj. viktimizace) nejspolehlivějším a nejsilnějším preindikátorem skutečnosti, že se určitá osoba v blízké budoucnosti opět stane obětí trestného činu. V současnosti je zřejmé, že mnohonásobná oběť představuje normální, nikoli výjimečný jev a nevztahuje se na ohraničený psychologický typ, rizikové charakteristiky vznikají patrně jako důsledek prvního trestného činu. Je však nezbytné dodat, že reviktimizace

³⁷ Čírtková, L.: Co z nás dělá oběti trestných činů?, *Psychologie dnes* 4/2000, s. 22

³⁸ Čírtková, L.: Co z nás dělá oběti trestných činů?, *Psychologie dnes* 4/2000, s. 23

popisuje určitou tendenci, nikoli pravděpodobnost znovu zažít trestný čin. K tomuto vysokému riziku přistupují všechny ostatní viktimogenní faktory.

3.5 Vztahy mezi obětí a pachatelem

V rámci problematiky vztahu mezi obětí a pachatelem se zkoumá, zda-li je riziko viktimizace vyšší od neznámých osob nebo od blízkých, a zda-li riziko potencionálního trestného jednání cizího jedince je vyšší u některých trestných činů.

Výzkumy viktimizace rozlišují tři kategorie vztahů mezi pachatelem a obětí: trestné činy spáchané příbuznými (včetně partnerů, ex-partnerů, rodičů a dětí), delikty provedené známými (náhodnými známými stejně jako blízkými přáteli) a trestné činy spáchané cizími osobami (to znamená i těmi, které znala oběť jen od vidění).

Mezi obětí a pachatelem existuje velmi často předchozí vztah, který ovlivňuje viktimitační proces. Důležitou roli sehrávají jak vztahy objektivní, tj. nezávislé na pachateli i oběti (např. žijí ve stejném prostředí, pracují na tom samém pracovišti), tak vztahy subjektivní (rodinní příslušníci, známí). Obsah tohoto vztahu se stává někdy přímo motivem trestného činu, např. neshody v manželství přerostou ve vraždu. Vztah mezi obětí a pachatelem je zkoumán z hlediska, nakolik ovlivnil způsob spáchání trestného činu. Jestliže pachatel zná osobní a majetkové poměry oběti, její chování, zvyklosti a reakce, může to být pro něho výhodné např. pro získání její důvěry, možnosti jejího oklamání, volbu vhodnějšího způsobu a doby spáchání trestného činu, atd. Na druhé straně ale takovýto předchozí vztah může pachateli přinést riziko identifikace a oznámení daného skutku obětí, což může pachatele donutit k odstranění oběti – svědka.

Pachatelé se v převážné většině případů chovají racionálně a alespoň v hrubých rysech mají určitý plán, podle něhož postupují, zvažují rizika a vybírají si vhodnou oběť, dobu a místo spáchání útoku. Podstatnou roli hrají signály, které oběť vysílá do okolí. Pachatelé lákají především snadno zranitelné oběti. Empirické výzkumy zranitelnosti³⁹ (*victim vulnerability*) uvádí, že pokud osoba vykazuje známky slabosti, neopatrnosti a snížené energie, přitahuje tak na sebe pozornost potencionálních útočníků. Zranitelnost jedince není neměnnou veličinou, reaguje na vnější vlivy a zejména na

³⁹ Čírtková, L.: Co z nás dělá oběti trestných činů?, Psychologie dnes 4/2000, s. 23

traumatické zážitky. Čím více poškodil první trestný čin oběť po psychické stránce, tím vyšší je její získaná zranitelnost, a tím vyšší je pravděpodobnost reviktimizace .

Vztahy mezi obětí a pachatelem mají odlišný význam u různých druhů trestných činů. Největší roli sehrávají u násilné a mravnostní kriminality. Výzkumy konané v polovině 60.let 20. století v USA ukázaly, že jedna pětina zkoumaných případů vražd byla vyvolána obětí, v mnoha případech měla oběť shodné rysy s pachatelem a o tom, kdo z obou potenciálních pachatelů se stal obětí, rozhodla větší psychická odolnost nebo náhoda. Nejčastěji docházelo k vraždám mezi lidmi s blízkými vztahy či společným bydlením. Velkou roli hrál alkohol, afekt či sexuální úchytky. Dle výzkumu vražd provedeného Zapletalem⁴⁰ je zjištěno, že u pouhé jedné pětiny případů byla oběť zavražděna zcela cizí osobou. Ve dvou pětinach se oběť s pachatelem znala nebo byl jejich vztah dokonce velmi blízký. U násilné trestné činnosti to bývá často oběť, která jako první vytáhne zbraň, ve rvačkách se pachatelem může stát oběť a naopak. Kaiser⁴¹ hovoří u části těchto trestných činech o tzv. *vztahových zločinech*. Jedná se o delikty, které jsou vystupňované aktuálním konfliktem mezi pachatelem a obětí.

Menší, avšak nezanedbatelný význam mají vzájemné vztahy u majetkové kriminality (např. velmi časté jsou krádeže v rodinách). Kupříkladu u loupeží je vztah mezi pachatelem a obětí také velmi častý. Musil ve svém výzkumu z roku 1987 uvádí, že v 59% případů se pachatel s obětí znal, konkrétně u 23% byl prokázán vztah blízký a u 36% vztah povrchní⁴². U podvodů bylo prokázáno, že mnohdy chtěla sama oběť nejprve podvést pachatele a využít jeho domnělé nezkušenosti.

Specifickou kategorií tvoří sexuální trestné činy, u nichž je konstatován předchozí blízký vztah mezi pachatelem a obětí zhruba u 70% případů⁴³. Vernerová konstatuje existenci blízkého vztahu mezi pachatelem trestného činu znásilnění a jeho obětí v 31% případů⁴⁴.

⁴⁰ Zapletal, J.: Úmyslná usmrcení, Praha: VÚK, 1980, cit.z: Novotný, O., Zapletal, J.a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s. 145

⁴¹ Kaiser, G.: Kriminologie, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 1994, s. 232

⁴² Musil, J.: Oběti loupeží. In: Příspěvky ke kriminalistice. Praha: Univerzita Karlova, 1990, s. 23 an., cit. dle: Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s. 146

⁴³ Jansen, H.: Tater-Opfer-Beziehung, in: Kerner, H.-J. (ed.): Kriminologie. Lexikon. 4. Auflage.

Heidelberg, Kriminalistik Verlag, 1991, s.231, cit. z: Novotný, O., Zapletal, J.: Kriminologie, opak.citace

⁴⁴ Vernerová, E.: Některé viktimologické aspekty vyšetřování trestného činu znásilnění, in: Příspěvky ke kriminalistice. Praha: Univerzita Karlova, 1990, s. 145 an., cit. dle: Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: opak. cit.

Proto je velmi důležité hodnotit vzájemný vztah pachatele a oběti velmi dynamicky. Nejohroženějšími skupinami potencionálních obětí jsou děti, ženy a staří lidé. Jejich společným rysem je bezbrannost a důvěřivost. Trestným činem, jehož oběťmi se stávají nejčastěji děti je pohlavní zneužívání. Podíl žen – obětí se liší podle charakteru trestné činnosti. Výzkumy prováděné v Německu dokazují, že podíl ženských obětí u trestného činu vraždy činí celkově 58%, u loupežných vražd 44%, u sexuálních vražd dokonce až 93%⁴⁵. Lidé starší 60ti let se stávají oběťmi především majetkové kriminality a loupežných vražd. Důvodem větší viktimizace je jejich izolace od okolní reality, tělesná a psychická slabost, nadměrná důvěřivost, malý akční radius a ustálené zvyky (pravidelné vycházky, chození pro důchod a na nákupy jsou snadno vyzorovatelné okolím). Ztrátu peněz, jiných cenností, ale i osobních věcí, na které mají celoživotní vzpomínky, pociťují velmi bolestně, mají pro ně nenahraditelnou hodnotu. Strach z trestné činnosti tak u starších lidí vzrůstá a je utvrzován zprávami sdělovacích prostředků. Nežádoucím důsledkem je pak další posílení jejich izolace.

3.6 Strach ze zločinu

Institut pro kriminologii a sociální prevenci ve svém zjištění uvádí, že se přibližně dvě pětiny a v Praze až 55% občanů necítí za tmy venku v místě svého bydliště bezpečně.⁴⁶ Pro zjištění, zda-li jsou jejich emociální reakce adekvátní reálnému stavu kriminality se organizují v České republice, stejně jako v mnoha zahraničních státech, národní i mezinárodní výzkumy. Kriminologické zkoumání strachu ze zločinu předpokládá definování tohoto jevu tak, aby nebyl zaměňován s jinými pocity či obavami. Těchto definic existuje v kriminologii spousta. Zapletal⁴⁷ uvádí, že jejich společným znakem je psychologické afektivní, emocionální zneklidnění jedince tím, že by se mohl stát obětí trestného činu. Jedná se tedy o formu reakce člověka na pociťované riziko viktimizace. Od tohoto subjektivního pocitu můžeme odlišit obavu vznikající na základě informovanosti o reálném stavu, struktuře a dynamice kriminality

⁴⁵ Kuchta, J. a kol.: Kriminologie, I. část, Masarykova Univerzita, Brno 2002, s. 110

⁴⁶ Martinková, M.: Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000, Praha: IKSP, 2002, s. 40

⁴⁷ Zapletal, J.: K problematice strachu ze zločinu a jejího kriminologického zkoumání, in: Kulíšková, K. (ed.): K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice. Sborník příspěvků z konference, Praha: IKSP a BKB, 1999, s. 31

v určité oblasti. Strach před trestnou činností se označuje za „paradox iracionality“⁴⁸, jelikož nevychází z vlastních zkušeností, ale z vlivu venkovního světa, zejména ze zpravodajství masových sdělovacích prostředků. Lze tedy konstatovat, že strach ze zločinu není jen projevem subjektivních pocitů občana z rizika viktimizace, ale je součástí širšího souboru činitelů působících na pocit bezpečí. Strach ze zločinu má často nemalé individuální i sociální důsledky. Může jedince ohrožovat daleko více než skutečné nebezpečí viktimizace. Osoby pociťující vlastní nebezpečí viktimizace mají přirozeně tendence toto riziko minimalizovat či úplně vyloučit, což je z hlediska prevence kriminality obecně žádoucí. Problém však nastává, pokud takovéto chování vede k osobní izolaci a tím k omezení svobody pohybu jedince, čímž se radikálně mění dosavadní kvalita jeho života. Strach ze zločinu má i politický význam, vede ke snahám o zesílení trestní represe v oblasti ukládání a výkonu trestů.

Kriminologie se snaží vysvětlit příčiny vzniku strachu ze zločinu. Německý kriminolog Schneider⁴⁹ uvádí tři existující přístupy k této problematice:

a) viktimizační model: spojuje strach ze zločinu s přímou či nepřímou zkušeností s kriminální viktimizací. Některé výzkumy ale bezprostřední vztah mezi přímou viktimizační zkušeností a strachem ze zločinu popírají. Důležitou roli hraje závažnost dané viktimizace, ale i osobní rysy oběti a její životní zkušenosti. Strach z viktimizace násilnými trestnými činy se rozšiřuje především na základě rozhovorů s oběťmi takovýchto zločinů. Vliv masmédií je považován zastánci toho modelu za podřadný.

b) model kvality života: vychází z předpokladu, že strach ze zločinu je vyvoláván rozvráceným sociálním klimatem, ohroženým sociálním prostředím a dezorganizací sousedství. Znakem tohoto klimatu jsou polorozpadlé opuštěné budovy, rozbitá okna, graffiti, vandalismus, nahromaděné odpadky, popíjení alkoholu na veřejných prostranstvích, všudypřítomný hluk a špína, žebráci, bezdomovci, atd.

c) model morální paniky: zastává názor, že strach z kriminality je výsledkem sociálních konstrukcí a skandalizování nabízených veřejností politikou a sdělovacími prostředky. Odborná veřejnost nehledí na propojení mezi strachem ze zločinu a vlivem masmédií jednotně. Média neprezentují skutečný stav kriminality, soustřeďují se

⁴⁸ Kaiser, G.: Viktimológia dnes. Právny obzor, 76, 1993, č.3, s.221

⁴⁹ Schneider, H.J.: Kriminologie der Gewalt. Stuttgart – Leipzig, Hirzel Verlag, 1994, s. 31, cit. dle: Zapletal, J.: K problematice strachu ze zločinu a jejího kriminologického zkoumání, in: Kulíšková, K.(ed.): K problematice obětí trestného činu a k výsledkům výzkumů obětí v ČR, Praha: IKSP a BKB 1999

převážně na závažnou trestnou činnost, což může mezi občany vyvolávat zvýšený strach z viktimizace.

Zapletal⁵⁰ logicky shrnuje, že ke snižování strachu z kriminality dojde především zdokonalováním preventivních opatření (zejména v oblasti situační prevence kriminality), např. častější přítomností policejních hlídek v rizikových oblastech, zavedení tzv. sousedských hlídek (oblíbených zejména v anglosaských zemích), dále odstraňováním viditelných znaků sociální dezorganizace usilováním o humanizaci městského prostředí a o zavedení neformální společenské kontroly a v neposlední řadě je třeba ke snížení strachu z kriminality přiblížit mediální obraz reality, aby nedocházelo ke stupňování napětí ve společnosti.

Poznávání strachu ze zločinu má tedy nesporný význam pro kriminálně politické úvahy společnosti a státu. Negativní sociální dopad kriminality je dán také obrazem kriminality v lidském vědomí, nejen tedy materiálními a imateriálními škodami způsobenými samotnými trestnými činy. Kriminálně politická opatření by měla směřovat ke snížení kriminality samotné, ale i k minimalizaci subjektivních pocitů obav a starostí týkajících se viktimizace. Proto jsou výzkumy orientované na pocit bezpečí občanů velmi významné. Některé současné zahraniční výzkumy se orientují na poznávání strachu ze zločinu i v místě bydliště a zahrnují též zkoumání strachu i v denní době. Dotazovaným dávají prostor k vyslovení odhadu pravděpodobnosti vlastní viktimizace a snaží se o upřesnění míst spojených s pociťovaným zvýšeným viktimizačním rizikem. Výzkumy strachu z kriminality mají v moderní kriminologii své opodstatnění, pokud je k nim přistupováno analyticky a zjištění jsou aplikována se specifickým pohledem na odlišné socio-demografické skupiny.

⁵⁰ Zapletal, J.: K problematice strachu ze zločinu a jejího kriminologického zkoumání, in: Kulíšková, K. (ed.): K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice. Sborník příspěvků z konference, Praha: IKSP a BKB, 1999, s. 31

4. VIKTIMIZACE, ÚJMA ZPŮSOBENÁ OBĚTI

4.1 Viktimizace

Musil uvádí, že viktimizace je proces, v němž se potenciální oběť stává obětí skutečnou⁵¹. Tento proces zahrnuje všechny roviny deliktu: vztah pachatele a oběti, chování oběti a míru její viktimnosti (vyjadřující zde konkrétní vliv viktimogenních faktorů)⁵².

Osobnost pachatele, která dominuje procesu kriminogeneze, je zkoumána kriminologií v rámci učení o pachateli a o etiologii kriminality.

Viktimizační proces je do velké míry ovlivněn chováním oběti. Z výzkumů vyplývá, že případů, kdy oběť vůbec nijak nezasáhne do procesu viktimizace, je velmi málo. Častěji oběť svým chováním před trestným činem, v době činu i po něm ovlivní jak iniciaci skutku, tak jeho průběh a následně též možnost usvědčení a odhalení pachatele. Chování oběti ovlivňuje povahu a intenzitu újmy, která trestným činem vznikne. Oběť může na pachatele působit svým provokativním jednáním stimulačně tak, že vyvolá nebo vystupňuje jeho útok, např. když se pachateli vysmívá, nadává mu, urazí ho a on pak oběť slovně či fyzicky napadne a zraní ji. Provokující podněty, které se zpočátku jeví jako bezvýznamné, se mohou kumulovat až do překročení určité meze, která vede k vyústění do zkratové reakce. Typickým příkladem jsou oběti domácího násilí, které po nespočtených konfliktech se svým tyranem ho nakonec zabijí. U trestných činů znásilnění si pachatelé často mylně vysvětlují předchozí flirtování oběti, které na ně působilo stimulačně. Některé oběti se mohou o svou viktimizaci přičinit i vlastním nezákonným jednáním. Jako příklad lze uvést tzv. vyřizování si účtů mezi konkurenčními zločineckými gangy. Osoby provozující trestnou činnost se stávají často oběťmi trestného činu vydírání. Mnoho lidí přispívá ke své viktimizaci podceňováním nebezpečí, svou neopatrností, nedbalostí, pokud např. dostatečně nezabezpečí svůj majetek proti odcizení či vloupání (otevřená okna v domech či bytech, nezamčená auta, atd.), nosí peněženky na viditelném snadno přístupném místě, chlubí se na veřejnosti

⁵¹ Novotný, O., Zapletal, J.a kol: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s. 143

⁵² Kuchta, J., Válková, H.a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2005, s. 159

svým majetkem, pouští cizí osoby do svých domovů, navazují známosti s cizími osobami a pak od nich přijmou pozvání do neznámého prostředí, cestují autostopem, atd.

V literatuře se používá pro vyjádření podílu oběti na její viktimizaci pojmu „vina oběti“⁵³. Tento termín hodnotí jednání oběti negativně jako nepatřičné. Nelze ho však ztotožňovat s trestněprávním pojmem zavinění. V mnoha případech se oběť svým předešlým jednáním nepříčiní o iniciaci útoku pachatelem. I přesto se mnoho pachatelů v pozdějším trestním řízení snaží při své obhajobě svést část viny na oběť, a tak ji alespoň trochu očernit a převést odpovědnost na ni. Často tak jednají pachatelé násilných a sexuálních trestných činů, v menší míře se tento jev vyskytuje u majetkové kriminality. Orgány činné v trestním řízení by měly prozkoumat všechny aspekty ovlivňující jednání pachatele, tedy i přispění chování oběti ke genezi trestného činu, musí ale také zabránit nespravedlivému obviňování oběti, jak ze strany pachatele, tak ze strany obhájce, který mnohdy oběť též neeticky očerňuje.

V samotném průběhu útoku pachatele se můžeme setkat s mnoha variantami chování, které oběť volí. Některé oběti jsou atakem útočící osoby zcela paralyzovány, zůstávají tedy po celou dobu pasivní. Jiné oběti se často snaží utéci, přivolat pomoc či sami odvrátit pachatelův útok lstí nebo aktivní obranou. Volba nejvhodnější varianty obrany není pro oběť vzhledem k velké stresové zátěži vůbec snadná, její jednání může pachatelovo napadení vystupňovat. Proto není pro odborníky snadné vypracovat tzv. vhodné varianty chování. Z hlediska určité situace může být pro oběť vhodnější se nebránit vůbec nebo zvolit postup vedoucí k utlumení či zbrždění konfliktní situace. Jindy se může zdát úspěšnější rázná sebeobrana. Vždy je ale nutno posoudit konkrétní nastalou situaci vzhledem k osobě pachatele, místu a času útoku. O nalezení optimálních taktik chování oběti usiluje viktimologická prevence.

4.1.1 Dělení viktimizace

1. primární⁵⁴ : rozumí se jí proces, který vede k újmě způsobené oběti v bezprostřední souvislosti s konkrétním trestným činem (např. odcizení

⁵³ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s. 144

⁵⁴ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2005, s. 159

určitého finančního obnosu, zranění tělesného orgánu, atd.). Jejím obsahem je újma fyzická, emocionální a finanční.

2. sekundární⁵⁵: představuje proces vzniku újmy v důsledku všech negativních důsledků trestného činu, které nastaly až po jeho ukončení (např. ztráta zaměstnání v důsledku trvalé invalidity způsobené násilným trestným činem, ztráta společenského statusu rodiny následkem medializace odhaleného sexuálního zneužívání dítěte, traumatizujícího projednávání trestného činu před soudem, apod.). Sekundární viktimizaci provází pocity nespravedlnosti, nedůstojnosti, ponížení a izolace.

4.1.2 Index viktimizace

Viktimologie zkoumá kvantitativní údaje o počtu obětí, což usnadňuje sledování dynamiky tohoto jevu v historickém vývoji a v mezinárodním kontextu. Absolutní četnosti se vztahují k proměnlivým počtům obyvatelstva, a proto mají jen omezenou vypovídací hodnotu. Společenská zátěž kriminality dopadající na obyvatelstvo je lépe vyjadřována relativní četností. K zjištění příslušného koeficientu viktimizace slouží mnoho výpočtů, nejčastěji se však používá pro určení tzv. *indexu viktimizace* procentní vyjádření udávající počet obětí na 100 obyvatel žijících na určitém území ve zvolené časovém intervalu⁵⁶. V dosavadních výzkumech se sledovala jednoletá nebo pětiletá období. Indexy viktimizace se udávají buď pro jednotlivé druhy trestných činů nebo pro celkovou kriminalitu. Např. v roce 1999 činila v procentech vyjádřená celková míra viktimizace obyvatel Prahy 11 druhů trestné činnosti 34,1 %.⁵⁷ Při analýzách je nutné zvážit, že ve sledovaném období může dojít k opakované viktimizaci té samé osoby. Také je třeba zohlednit, že oběťmi určitých druhů trestných činů se mohou stát jen vymezené skupiny obyvatel (např. u trestného činu pohlavního zneužívání jsou oběťmi osoby mladší 15 let nebo osoby svěřené doзору pachatele, u trestného činu nedovoleného přerušování těhotenství se může stát obětí jen těhotná žena).

⁵⁵ Kuchta, J., Váľková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2005, s.159

⁵⁶ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPL, 2004, s. 146

⁵⁷ Martinková, M.: Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000, Praha: IKSP, 2002, s. 48

4.2 Újma způsobená obětí

Újmu lze klasifikovat z několika hledisek. Dle předmětu se rozlišuje újma na životě, na zdraví, na majetku, na psychice, na cti nebo na jiných nemateriálních statcích. Určení majetkové škody nebývá problematické. Rozsah psychické újmy, projevující se úzkostí, strachem, narušenou potřebou bezpečí, ztrátou iluze vlastní kontroly, nedůvěřivostí k ostatním lidem, sebelítostí, pocitem bezmoci, sebeobviňováním, atd., se zjišťuje velmi nesnadno. Někdy je psychické trauma z kriminálního jednání mnohem větší než majetková škoda způsobená trestným činem nebo újma na zdraví. Tak je tomu např. u sexuálních deliktů, které mohou vyvolat psychické následky na celý život projevující se i v pohlavním životě či v sociální roli oběti ve společnosti. Nepomijitelnou psychickou reakcí na závažné trestné činy je ztráta koncentrace projevující se zhoršenou schopností vnímání a interpretace poskytnutých informací, ztráta iluze bezpečného světa.

Podle psycholožky Čírtkové⁵⁸ není v České republice dostupná ucelená a odborná psychologická péče o oběti trestných činů. Přitom dle výzkumů a praxe policejních a justičních orgánů je takováto pomoc velmi žádoucí, jelikož:

- dlouhodobé posttraumatické stresové potíže či dokonce posttraumatická stresová porucha se rozvinou až u 20% obětí,
- takovýmto dlouhodobým stresovým zátěžím je možné zabránit včasným poskytnutím profesionální psychologické pomoci,
- mnoho obětí s narůstající dobou od útoku pociťuje bezmoc ohledně pomoci od státu, což ovlivňuje kvalitu jejich života,
- citlivým místem problematiky obětí je tzv. sekundární viktimizace⁵⁹,
- poskytnutí odborné psychologické péče je většinou náhodné, poskytovatel nemá mnohdy specifické psychologické znalosti týkající se obětí.

Výzkum viktimizace je pro práci psychologů nezbytný. Psychologie obětí trestného činu tvoří specifickou problematiku, kterou nelze řešit odvozením obecných poznatků např. psychologie stresu, ani analogií k určitým životním krizím, ani intuicí.

⁵⁸ Čírtková, L.: Psychologie obětí trestných činů, in.: Keller, D., Šturma, J. (ed.): Psychologie pro třetí tisíciletí, Testcentrum, Praha 2000, s. 443

⁵⁹ viz výše

Základním pojmem pro poskytování psychologické péče je tzv. posttraumatická stresová porucha. Detailní znalost vzniku této poruchy a všech jejích symptomů je nezbytná pro zvolení adekvátního přístupu k oběti. Mezi její symptomy patří například noční můry, lekání se, neschopnost se soustředit, živé vzpomínky na zločin, strach setkávat se s neznámými osobami, poruchy stravování, spánku a v sexuálním životě.

Újmu můžeme z časového hlediska klasifikovat na bezprostřední nastávající ihned po trestném činu, jiné se mohou projevit až s časovým odstupem (např. u trestných činů ublížení na zdraví). Újma může trvat krátce, ale i dlouze až celý život. Z hlediska napravitelnosti lze konstatovat, že majetkové škody lze poměrně snadno nahradit, jiné druhy škod mohou být nenapravitelné a neodstranitelné, některé mohou i narůstat. Pokud jde o bezprostřednost, rozlišuje se újma primární, která má přímou souvislost s jednáním pachatele, a újma sekundární, vznikající až v návaznosti na již předešle ukončený trestný čin. Procesy způsobující tyto újmy se označují jako primární a sekundární viktimizace.

Sekundární viktimizace tedy nastává, pokud je oběti způsobena další újma trestným činem. Jejím zdrojem může dle Musila⁶⁰ být:

- a) pachatel (např. zavražďuje oběť, aby neoznamovala trestný čin),
- b) sociální prostředí (např. bulvární tisk informující o podrobnostech znásilnění oběti, rodiče vyčítají zneužitému dítěti lehkovážné chování, atd.),
- c) orgány činné v trestním řízení (např. pohlavně zneužitá dítě je nešetřně a opakovaně vyslýcháno jako svědek, atd.).

Vzniklá sekundární újma může převýšit újmu primární. Jedná se např. o případy znásilnění, po nichž oběť po zavržení rodinou spáchá sebevraždu.

Jednání orgánů činných v trestním řízení musí být za všech okolností profesionální, ohleduplné k obětem, nesmí vyvolávat jejich sekundární viktimizaci. Trestní řád obsahuje několik ustanovení upravujících postupy pro spolupráci s oběťmi kriminality (např. § 102 TR o výslechu svědků mladších 15 let, § 55 odst. 2 TR o utajení identity svědka).

Někteří autoři uvádějí, že viktimizace obětí může mít vliv na jejich budoucí sociální chování a u některých jedinců může vyvolat kriminální kariéru. Tyto závěry vyvozují z anamnéz mnoha pachatelů, kteří udávají, že se v dětství či v dospívání stali

⁶⁰ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004, s.148

oběťmi násilí psychického či fyzického. Přesto je souvislost mezi viktimizací a následným kriminálním chováním těžko prokazatelná, jelikož na jednání pachatele působí mnoho dalších kriminogenních faktorů.

5. KRIMINÁLNÍ STATISTIKY A VÝZKUMY OBĚTÍ TRESTNÝCH ČINŮ

5.1 Kriminální statistiky obecně

Oficiální statistiky soudů a státních zastupitelství neposkytují mnoho relevantních informací o obětech trestných činů. Nejvýznamnějším zdrojem informací o obětech trestného činu na našem území jsou policejní statistiky, které jsou zpracovávány každoročně, celorepublikově. Týkají se pouze evidované kriminality. Ve vstupním formuláři o trestném činu se několik položek vztahuje k objektům napadení – tj. individuálním obětem. Statistická data zaznamenávají jejich pohlaví, věk, některé sociální charakteristiky a následky trestné činnosti, tj. zda došlo ke zranění či jiným následkům. Způsob evidence informací o obětech ale není velmi zdařilý, což znesnadňuje analýzu a komparaci dat. Nedostatkem je například skutečnost, že jsou některá data do vstupního formuláře o trestném činu doplňována dodatečně (např. výše škody), dále pak u případů s počtem obětí převyšujícím tři není možné ve formulářovém číselníku skutečný údaj zachytit. Dle Musila⁶¹ existují nejen z těchto důvodů v policejních statistikách značné rozdíly mezi počty statisticky vykazovaných obětí a statisticky vykazovaných trestných činů (např. v roce 1997 vykazuje policejní statistika u trestného činu krádeže 275 812 skutků, ale pouze 14 927 obětí).

Některé statistická data lze též nalézt v evidencích vedených organizacemi zabývajícími se oběťmi trestných činů, jak např. Bílý kruh bezpečí, Nadace Rosa a různá krizová centra.

5.1.1 Oběti trestné činnosti v České republice v roce 2004

Následující údaje vycházejí z dat, které Policie ČR zaznamenává při evidování trestného činu, většinou krátce po jeho spáchání. Tyto statistiky jsou každý rok odborně interpretovány Institutem pro kriminologii a sociální prevenci. Při jejich studii je nutno brát v úvahu určité skutečnosti⁶², například:

- a) V terminologii policejních statistik o kriminalitě, jsou lidé – oběti trestné činnosti – registrováni jako tzv. „objekty napadení – osoby“. (Dalšími

⁶¹ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2. vydání, ASPI: Praha 2004, s. 150

⁶² Martinková, M.: Oběti trestné činnosti v České republice v roce 2004, in: Kriminalita v roce 2004, Praha: IKSP, 2006, s. 89

evidovanými skupinami jsou také „objekty obecné kriminality“, „objekty hospodářské kriminality“ a „soukromé objekty“);

- b) Ve formuláři o trestném činu jsou mezi *objekty napadení-osobami* zvlášť registrovány „*osoby-muži*“ a „*osoby-ženy*“, které je možno dále členit dle věku, taktického a sociálního hlediska, podle následků trestné činnosti (úmrť, zranění, jiné následky, bez následků), a zvlášť jsou registrovány „*osoby-skupiny osob*“ (s možností třídění, pokud jde o strukturu skupiny, věkové složení skupiny, taktické hledisko, další hledisko, a pokud jde o následky trestné činnosti: úmrť, zranění, jiné následky, bez následků) ;
- c) U osob, které tvoří „*objekty napadení-skupiny osob*“, není vždy možné zjistit jejich pohlaví, i když je v číselníku ke struktuře skupiny rozlišováno členění osob do různých kategorií: mužských, ženských a smíšených. I údaje o věku všech poškozených ze skupiny jsou obtížně určitelné;
- d) Při interpretaci počtu evidovaných obětí kriminality zaznamenaných Policií ČR je třeba si uvědomit, že v nich nejsou obsaženy data z oblastí latentní kriminality, tedy udané počty obětí neobsahují např. osoby poškozené trestnou činností, které trestný čin neohlásily.

Z údajů Policie ČR bylo zjištěno⁶³, že minimální počet obětí kriminality v České republice v roce 2004 činil 51 010 jedinců, což je o 4 773 obětí méně než v roce 2003.

Tabulka č.1 - Minimální počty PČR evidovaných obětí trestné činnosti v roce 2004 v České republice

Heslo takticko statistické kvalifikace	§§ Tr.zák.	Počet obětí s následky trestných činů				CELKEM OBĚTÍ
		Úmrť	Zranění	Jiný násl.	Bez násl.	
Krádež	247	0	152	21 509	3 243	24 904
Loupež	234	10	1 255	4 189	922	6 376
Loupež ve finan.institucích	234	0	1	164	84	249
Vydírání	235	3	228	1 232	583	2 046
Vražda	219	134	91	7	17	249
Vražda novorozence matkou	220	0	0	0	0	0
Úmysl.ublíž.na zdraví (včetně pohlav.nemocí)	221,222	63	6 913	542	219	7 737

⁶³ Martinková, M.: Oběti trestné činnosti v České republice v roce 2004, in: Kriminalita v roce 2004, Praha: IKSP, 2006, s. 109

Ohrožování pohl.nemocí	226	0	2	11	0	13
Ublíž.na zdraví z nedbalosti (prac.úrazy, ostatní)	223,224, 201,201a	110	342	33	7	492
Pohlavní zneužívání v závislosti	242/2, 243	0	1	99	30	130
Pohl.zneužívání ostatní	242	0	11	562	213	786
Znásilnění	241	1	104	462	125	692
Obchodování se ženami	246	0	0	72	0	72
Únos	216	0	0	11	6	17
Omez.a zbav.os.svobody	231,232	2	72	273	164	511
Útisk	237	0	4	18	12	34
Braní rukojmí	234a	0	0	2	0	2
Týrání svěřené osoby	215	0	82	111	35	228
Týrání osoby žijící ve spol. obydlí x/	215a	1	75	91	28	195
Opuštění dítěte	212	1	1	14	4	20
Násilí na veřejném činiteli (členu policie a ostat.)	153,154/1, 155,156/1,2	1	437	814	614	1 866
Nebezpečné vyhrožování	197a	0	488	1 685	1 127	3 300
Ostat.násil.trestné činy	230,233	6	8	55	38	107
Ostatní trestná činnost	xx/	25	201	543	215	984
OBĚTÍ CELKEM		357	10 468	32 499	7 686	51 010

x/ Jedná se o údaje za půl roku. § 215a tr.zák. nabyt účinnosti 1.6.2004

xx/ §§ tr.zák.: 154/2, 164, 165, 167, 168, 169a, 169b, 172, 174, 175, 175a, 175b, 177, 179-185a, 189-192, 200, 206-209a, 239/1, 240/1, 253, 255, 255a, 259, 259a, 262-265.

Pramen: Martinková, M.: Oběti trestné činnosti v České republice v roce 2004, IKSP Praha, 2006, s. 110

Oproti předcházejícímu roku došlo v minimálním počtu všech policí evidovaných obětí ke *snížení* procentního zastoupení jedinců, kteří byli zraněni v důsledku trestné činnosti (o 1,1%). *Zmenšil* se také procentní počet obětí tzv. bez následků (o 0,5%). Na druhé straně se *zvýšilo* procento osob s jinými následky kriminality, a to o 1,6%, k čemuž došlo pravděpodobně i kvůli značnému nárůstu počtu evidovaných obětí krádeží. *Stejný* zůstal jako v předcházejícím roce procentní podíl úmrť obětí kriminality v celku minimálního počtu policí zaevidovaných obětí kriminality (činil 0,7%). Z policejních dat avšak také vyplývá, že v roce 2004 oproti roku 2003 došlo k nárůstu absolutních počtů obětí kriminality u všech druhů policí evidovaných následků trestné činnosti pro oběti. Jednalo se o *nárůst* počtu obětí u následků kriminality ve formě zranění (o 498 osob) i úmrť (o 16 jedinců). *Zvýšení* bylo zjevné také u jiných následků trestné činnosti (o 3 781 osob), tak i u kategorie dopadu kriminality na oběti označené jako tzv. bez následků (o 478 osob). Ve všech případech se jednalo o policí zaevidovaná setkání jednotlivců na vlastní kůži

s poškozujícím kriminálním jednáním na našem území, které se těchto osob dotklo a jehož důsledky v mnoha případech velmi zásadně ovlivnilo a nadále možná i ovlivňuje další život daných jednotlivců.

Jelikož je třeba přesnějších dat o obětech trestné činnosti a policejní statistiky nejsou vzhledem k výše specifikovaným důvodům dostatečným zdrojem takovýchto informací, realizují se pro zjištění většího množství údajů výzkumy obětí trestné činnosti.

5.2 Historie, některá omezení, význam a rozsah výzkumů obětí

Provádění výzkumů obětí trestných činů odráží vzrůstající zájem o poškozené osoby a o zvýšení prevence kriminality zejména na místní úrovni. Na počátku výzkumů o obětech byla snaha o zvýšení kvality měření kriminality ve společnosti, jelikož bylo zřejmé, že policejní statistiky podchycují jen její část. Nemalá část trestných činů není na polici oznámena a zůstává tak v latentní sféře. První fáze výzkumů prováděná v 60. letech 20. století se snažila o doplnění policejních statistik. Získáním nových zkušeností se zájem kriminologů přesunul ke kvalitativním aspektům trestného činu.

Důvody neoznamování trestných činů jsou přínosné jak z policejního, z právního, tak z kriminálně politického hlediska. Nashromážděné informace přispívají v oblasti prevence kriminality ke stanovení vzorce viktimizace a pravděpodobnosti, že se jedinec stane obětí trestného činu.

K výzkumům obětí trestných činů existují mnohé výhrady. Mezi limity, kterými viktimologické výzkumy nejčastěji trpí, patří především fakt, že jsou zaměřeny pouze na věkovou skupinu občanů starších 15 či 16 let a nezabývají se tak dětskými oběťmi. Dále je jim vytýkáno, že se zabývají obětí jako jednotlivcem a opomíjí oběti – právnické osoby, přestože viktimologické výzkumy soustředující se na sféru ekonomiky dokazují, že tato oblast je postižena kriminalitou mnohem více než fyzické osoby. Mezi další nedostatky patří skutečnost, že se omezují pouze na trestné činy uvedené v dotaznících, zkoumají jen určité zkušenosti s viktimizací, a tak oběti vypovídají o jednáních, které oni sami považují za kriminální, což se ale ne ve všech případech shoduje s trestněprávním pojetím. Nepokryta zůstává oblast hospodářské a majtkové kriminality a těch trestných činů, u kterých není oběť jasná (např.

kriminalita spojená s toxikomanií). Problematická je též otázka tzv. pseudo-obětí, tedy dotazovaných, kteří se za oběti považují, ale ve skutečnosti jimi nejsou. Kritické viktimologických výzkumů také zdůrazňují, že⁶⁴:

- míra viktimizace může odrážet skutečnost, kdo je a kdo není zahrnut do těchto výzkumů (zejména při telefonickém dotazování dochází k selekci občanů majících telefonní přístroj),
- do výzkumů se zapojí spíše oběti trestného činu než ti, kteří nemají s viktimizací žádné zkušenosti,
- některé oběti mohou vypovídat o událostech, které se neodehrály v časovém období vymezeném výzkumem a naopak někteří mohou na určitý incident zapomenout (jedná-li se o delší časový horizont),
- někdy se stává, že si oběť neuvědomí relevanci určitého činu pro výzkum a tak se o ní nezmíní,
- s ohledem na konkrétní kulturní kontext dané země mohou být respondenti citliví na některé otázky (např. týkající se sexuálních deliktů), což vede k podhodnocení míry viktimizace u daných skutků,
- problémy vznikají i v souvislosti s faktem, že výzkumy zahrnují pouze trestné činy, ohledně nichž jsou respondenti schopni a ochotni hovořit (proto se zaměřují především na majetkovou trestnou činnost a na trestné činy ublížení na zdraví), často jsou vynechávány trestné činy, na jejichž spáchání se podíleli příbuzní či osoby blízké.

Při zkoumání výsledků výzkumů obětí trestných činů je tedy třeba přihlížet ke všem výše zmíněným faktorům. Je velmi pravděpodobné, že v některých případech tato šetření měří spíše obecné vnímání kriminality respondenty, než-li jejich opravdovou zkušenost.

Navzdory všem výhradám jsou viktimologické výzkumy považovány za velmi přínosné. Poskytují informace o opravdových trendech kriminality, o trendech oznamování trestné činnosti občany a o registraci policejními orgány. Oficiální kriminální statistiky totiž neodhalují, zda-li zvýšení počtu registrovaných trestných činů vypovídá o rostoucí kriminalitě nebo o zvětšení počtu registrované trestné činnosti policií a trestných činů oznámených občany. Výzkumy obětí trestných činů

⁶⁴ Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu v České republice, Praha: IKSP, 1997, s.7

shromažďují údaje od velkého počtu náhodně vybraných jednotlivců a domácností. Jedná se o informace o trestných činech, jejichž se oni nebo jejich rodinní příslušníci mohli v určitém časovém období stát obětí. Šetření se provádějí telefonicky nebo metodou „face to face“^{65, 66}. Kromě získání informací o latentní (skryté) kriminalitě, poskytují výzkumy i náhled na to, jak je kriminalita vnímána oběťmi. Zjišťují sklon obětí oznamovat trestnou činnost či naopak jaké důvody vedou k jejímu neoznamování. K definování úrovně pocitu bezpečí občanů a vztahů mezi policií a společností slouží pokládání respondentům otázek týkajících se strachu z kriminality, spokojenosti s prací policie, sousedské výpomoci, přijatých preventivních opatření, atd. Proměnlivost jejich opovědí je ovlivněna zejména zkušeností s viktimizací, ale také faktory jako jsou druh oblasti místa bydliště dotazovaného, jeho věk, pohlaví, životní styl, případně i rozvoj dané země. V mnoha státech jsou tyto výzkumy využívány k označení rizikových skupin a míst, k rozvoji preventivních opatření a vyhodnocení účinnosti preventivních programů. Dále jsou užitečné při zdůvodňování výběru určité preventivní politiky před veřejností, a tak se stávají významným informačním prostředkem trestní justice. Dostupnost spolehlivých sociálních indikátorů kriminality může přimět politiky a sdělovací prostředky k většímu zájmu o kriminalitu, která je jedním ze závažných společenských problémů. Zveřejňováním informací o mírách viktimizace se problematice kriminality a její kontroly dostává stejné důležitosti a významu jako jiným oblastem politického zájmu. Výzkumy obětí trestného činu poskytují přes uvedené výhrady relativně důvěryhodné ukazatele o situaci v oblasti kriminality, což může napomoci tomu, aby si i laická veřejnost dokázala představit reálný stav.

5.3 Dělení výzkumů

5.3.1 Národní výzkumy

Na národní úrovni jsou výzkumy obětí trestného činu realizovány především v průmyslově vyspělých zemích. Rozvoj nastal v 60. letech 20. století v USA na základě iniciativy prezidenta Komise pro prosazování práva a výkonu spravedlnosti⁶⁷, který v roce 1965 konstatoval, že dosavadní statistiky o trestných činech

⁶⁵ = metoda řízeného rozhovoru

⁶⁶ Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu, IKSP Praha, 1997, s. 6

⁶⁷ Commission on Law Enforcement and the Administration of Justice

shromažďované Federálním úřadem pro vyšetřování⁶⁸ neposkytují ucelený obraz o stavu trestné činnosti v USA. Komise dospěla k tomuto rozhodnutí: „*Trestné činy oznamované přímo prokurátorům se obvykle neodrazí v policejních statistikách. Občané často policii neoznamují trestné činy. Některé oznámené trestné činy se nikdy nedostanou do vykazovaných statistik. Protože kvalitní programy prevence kriminality a její kontroly závisejí na ucelené a přesné znalosti rozsahu a druhu trestné činnosti, Komise iniciovala vůbec první výzkum o kriminální viktimizaci na národní úrovni.*“⁶⁹ Reprezentativní vzorek šetření uskutečněných v roce 1967 tvořilo 10 000 amerických domácností. Tento výzkum odhalil vysoký počet neoznámených trestných činů. Pravidelné americké výzkumy jsou realizovány od roku 1972 za účelem poskytnutí informací o úrovni kriminální viktimizace v USA, o charakteristikách trestných činů a jejich obětech a o dopadu kriminální viktimizace na obyvatele.

Myšlenka výzkumů realizovaných na národní úrovni se ujala i v dalších zemích, např. „Oběti trestného činu“ – „*Victims of Crime*“ v Nizozemí, od roku 1974; „Britský výzkum kriminality“ – „*British Crime Survey*“ v Anglii a Walesu, od roku 1983; „Viktimizace domácností v Izraeli“ – „*Victimization of Households in Israel*“, od roku 1979; „Kriminalita a její oběti v Hong Kongu“ – „*Crime and its Victims in Hong Kong*“, od roku 1978; „*Skotský výzkum kriminality*“ – „*Scottish Crime Survey*“, od roku 1983.

Viktimologická šetření jsou prováděna i ve skandinávských zemích (tam se zaměřují na oběti násilných trestných činů), v Kanadě, Švýcarsku i v Maďarsku. Ve Velké Británii bylo ucelenější šetření uskutečněno v roce 1982 pod vedením Home Office Research and Planning Unit⁷⁰ na vzorku více než 10 000 osob starších 15ti let. Kromě odhadnutí rozsahu kriminality se zdařilo shromáždit údaje o indikátorech předurčujících některé jedince stát se obětí, o dopadu viktimizace na oběť, o strachu z kriminality a o zkušenostech obětí s policií. Také ve Velké Británii výzkumy prokázaly, že policejní statistiky evidují pouze zlomek skutečné úrovně trestné činnosti. Poměrně často zůstávají neoznámeny např. vandalismus, drobné krádeže a některé méně závažné trestné činy.

Metodologie šetření realizovaných na národní úrovni se inspiroje americkými výzkumy kriminality. Používané metody jsou kupříkladu: poštovní anketa, „face – to

⁶⁸ Federal Bureau of Investigation

⁶⁹ Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu, Praha: IKSP, 1997, s. 9

⁷⁰ Oddělení výzkumu a plánování Ministerstva vnitra Velké Británie

face⁶⁴, dotazování a telefonní dotazování.⁷¹ Nejmodernější technikou je tzv. CATI⁷² Velikost výzkumného vzorku se v jednotlivých případech liší.

Válková uvádí⁷³, že data nashromážděná prostřednictvím celostátních výzkumů obětí trestné činnosti napomáhají:

- uplatňování preventivních strategií specificky zaměřených na společenství a orientování se na oběti trestného činu,
- poskytování přesných a spolehlivých informací, které tvoří základ rozvíjení racionální politiky kontroly kriminality, jakož i vytváření databáze mezinárodně srovnatelných trestných činů a systémů trestní justice,
- zkvalitňování vztahů mezi policií a občany, a to:
 - a) zjišťováním sklonů občanů oznamovat trestné činy,
 - b) zjišťováním úrovně spokojenosti s prací policie a způsobem vyřizování oznámených deliktů,
 - c) zvýšením podnikání různých individuálních preventivních opatření či opatření na úrovni domácnosti proti vloupání,
- formulování a ověřování výzkumných hypotéz a teorií,
- lepšímu odhadování nákladů na kriminalitu tím, že některá šetření shromažďují poznatky o materiálních důsledcích viktimizace.

5.3.2 Místní výzkumy

V 80. letech se některé státy rozhodly realizovat šetření i na místní úrovni. Zpravidla jsou realizovány a financovány místní vládou, z důvodu nízkého rozpočtu většinou technikou poštovní ankety. Výsledky výzkumů obětí trestných činů realizovaných na místní úrovni jsou využívány zejména pro přípravu strategií kontroly zločinnosti. Některé výzkumy se zaměřují na zjišťování opakované viktimizace občanů (tato problematika je národními výzkumy často zanedbávána). Pro potřeby policie jsou cenné informace o výskytu, místu a době páchání trestných činů, na které jsou respondenti tázáni. Zaměření se na konkrétní oblast umožňuje vymezit lokality s vyšší

⁷¹ Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu, Praha: IKSP, 1997, s.11

⁷² = Computer assisted telephone interviewing = dotazování telefonem pomocí počítače. Respondenti na otázky odpovídají telefonicky a k jejich výběru se používá počítač. Tato metoda sběru dat je rozšířena především v průmyslově vyspělých zemích s rozvinutou telefonní sítí.

⁷³ Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu, Praha: IKSP, 1997, s.11

incidencí kriminality a poukázat na nerovnoměrné rozložení viktimizace určitých skupin obyvatel (např. žen, některých sociálně slabších jedinců či příslušníků minorit). Pro dosažení tohoto cíle jsou v dotaznících místních šetření kladeny otázky týkající se i rasově nebo sexuálně motivovaných trestných činů, zneužívání drog a dalších forem antisociálního jednání. V rámci některých šetření jsou respondenti dotazováni na jejich kontakt s policií a dalšími státními orgány, které přicházejí do styku s kriminalitou. Je prokázáno, že viktimologické výzkumy realizované na místní úrovni jsou ve srovnání s národními výzkumy citlivější při identifikaci určitých trestných činů (především sexuální trestné činnosti).

Existuje několik typů místních šetření. Např. Zaubermannová⁷⁴ rozlišuje dva hlavní typy:

- „z nutnosti“: souvisejí s ověřováním instrumentů a metod sběru dat, někdy se provádějí z důvodu nedostatku finančních prostředků pro realizaci výzkumu na národní úrovni,
- „na základě volby“: tyto místní výzkumy se účelově zaměřují na předem definovanou specifickou oblast. Přistupuje se k nim zejména tehdy, je-li třeba místní společnosti zkoumat do hloubky a extenzivně.

Na místní úrovni (společensví, město, okres) tyto výzkumy usnadňují získání informací o určitých problematických oblastech, pomáhají lépe pochopit místní realitu a umožňují tak optimalizovat výkon místních orgánů činných v trestním řízení. Jejich cílem je přispět k provádění maximálně účinné preventivní politiky.

5.3.3 Mezinárodní výzkumy trestné činnosti

Kriminologičtí odborníci se v každé zemi zabývají zkoumáním kriminality ve srovnání s ostatními zeměmi. Odpovědět na otázku, zda-li je v okolních zemích míra kriminality vyšší či nižší není jednoduché, zejména z důvodu rozličné míry regulace společenských vztahů prostřednictvím trestního práva, rozdílného socio-ekonomického, kulturního a politického rozvoje té které země, který zpětně ovlivňuje zasaženost společnosti kriminalitou. Zkušenosti s realizací viktimologických šetření na národní úrovni podnítily skupinu kriminologů k organizaci těchto výzkumů na mezinárodní

⁷⁴ Zaubermannová, R.: *Understanding Crime: Experiences of Crime and Crime Control*, Rome, UNICRI 1993, cit. z: Válková, J.: *Výzkum obětí trestného činu*, Praha: IKSP, 1997, s.12

úrovni. Z důvodu minimalizace výše zmíněných limitů byly srovnávány trestné činy s obdobnou právní definicí z oblasti tzv. tradiční kriminality.

Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj jako první v 70. letech minulého století navrhla organizovat výzkumy obětí trestných činů na mezinárodní úrovni. Cílem bylo stanovení míry kriminality v konkrétních zemích pro srovnání s jinými státy. Pilotní studie se uskutečnily v USA, Nizozemí a Finsku.

Všechny mezinárodní výzkumy probíhají na základě jednotné metodologie, jsou řízeny jednou skupinou odborníků od zahájení až do konce, která zajišťuje i mezinárodní komparaci informací zjištěných jednotnými dotazníky.

V minulosti se konaly 4 kola mezinárodních výzkumů obětí trestného činu a to v roce 1989, 1992, 1994 a 2000, od 2. kola pod vedením UNICRI (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute). Jejich garantem pro Českou republiku, která se zapojila až v roce 1992 (tehdy jako Československá federativní republika, v roce 1994 a 2000 jako Česká republika), byl Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Prvního kola výzkumu se účastnilo 15 průmyslově vyspělých zemí světa. Průměrně tvořilo výzkumný vzorek 2 000 osob. K druhému kolu byli vyzváni účastníci prvního kola a řada dalších zemí. Někteří předchozí účastníci se ale odmítli zapojit z důvodu přílišné časové blízkosti od prvního kola. Cílem tohoto šetření bylo zvětšit možnosti komparace zvýšením počtu industrializovaných zemí, poskytnout hlavně transformujícím se zemím možnost lépe pochopit problémy spojené s kriminalitou a prosazováním práva a provést některá metodologická zlepšení výzkumu⁷⁵. Tyto výzkumy zjišťovaly metodou přímého dotazování (CATI či „face - to - face“), zda-li se respondenti stali ve vymezeném časovém období oběťmi některého ze specifikovaných trestných činů proti majetku nebo proti osobě. Konkrétně se jednalo o tyto trestné činy: krádež auta, krádež předmětů z auta, poškozování auta, krádež motocyklu, krádež jízdního kola, krádež vloupáním do bytu nebo domu, pokus této krádeže, loupež, krádež prostou, sexuální incident a napadení či vyhrožování; v roce 2000 se výzkum týkal také korupce ze strany úředníků a podvodů na spotřebitelích.

Výsledky 2.kola mezinárodního šetření prokázaly následující zjištění: rozvojové země vykazovaly u všech sledovaných trestných činů vyšší míry viktimizace, následovány městskými oblastmi ve střední a východní Evropě; nejmenší rozdíly mezi

⁷⁵ Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu, Praha: IKSP, 1997, s. 13

průmyslově vyspělými a rozvojovými zeměmi byly zjištěny u trestného činu napadení; obyvatelé měst střední a východní Evropy se častěji než obyvatelé vyspělých zemí stávali oběťmi loupeže a osobní krádeže; ve všech skupinách zemí se přes 50% respondentů stalo obětí nějakého majetkového trestného činu, procentuální zastoupení u sexuální trestné činnosti bylo stejné; korupce a poškozování spotřebitele bylo typické především pro rozvojové země a země procházející transformací na tržní ekonomiku; v průmyslově vyspělých zemích byla vyšší míra oznamování trestných činů policii; strach z vloupání a z pouliční kriminality byl vyšší v rozvojových zemích a zemích střední a východní Evropy. Ve třetím kole se tohoto výzkumu účastnilo 13 industrializovaných, 12 rozvojových a 16 zemí střední a východní Evropy. Pilotní studie proběhly v roce 1995 v Albánii, Rumunsku, Zimbabwe, Mongolsku, Bolívii, Jugoslávii a Makedonii. Výzkum byl většinou ve velkoměstech na vzorku 1 000 osob. Aby byly výsledky co nejpřesněji vyhodnoceny z hlediska jejich socio-ekonomického, politického, kulturního a historického rozvoje, byly země rozděleny do 6 skupin podle regionů na: západní Evropu, Severní Ameriku, země procházející transformací na tržní ekonomiku, Afriku, Asii a Latinskou Ameriku.

Tabulka č.2 – Země zúčastněné ve třech kolech Mezinárodního výzkumu obětí trestného činu⁷⁶: 1989, 1992, 1996

Průmyslově vyspělé země	Transformující se země	Rozvojové země
Anglie a Wales	Albánie	Argentina
Austrálie	Bělorusko	Bolívie
Belgie	Bulharsko	Botswana
Finsko	Česká republika	Brazílie
Francie	Estonsko	Čína
Itálie	Jugoslávie	Egypt
Japonsko	Makedonie	Filipíny
Kanada	Gruzie	Indie
Malta	Chorvatsko	Indonésie
Německo	Kyrgyzstán	Jižní Afrika
Nizozemí	Litva	Kolumbie
Norsko	Lotyšsko	Kostarika
Nový Zéland	Maďarsko	Papua-Nová Guinea

⁷⁶ Zapojeno bylo celkem 58 zemí, z nichž se 9 zúčastnilo všech tří kol, 18 zemí se zapojilo dvakrát a 31 jedenkrát. V roce 1992 se Česká republika a Slovensko (to se zapojilo pouze tento rok) účastnily v rámci Československé federace.

Rakousko	Mongolsko	Paraguay
Severní Irsko	Polsko	Tanzanie
Skotsko	Rumunsko	Tunisko
Španělsko	Rusko	Uganda
Švédsko	Slovensko	Zimbabwe
Švýcarsko	Slovinsko	
USA	Ukrajina	

Pramen: Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu v České republice, Praha: IKSP, 1997

Z mezinárodního výzkumu obětí, který proběhl v 16 vybraných hlavních městech zemí střední a východní Evropy v roce 2000 vyplynula následující zjištění⁷⁷:

- Průměrná míra viktimizace činila 26,9 %. Praha se s indexem viktimizace 34,1% umístila na druhém místě za Tallinem (41,2 %). V porovnání s ostatními metropolemi byla zaznamenána nejvyšší míra viktimizace, 6,9 %, v Praze u trestného činu vloupání do obydlí. Naproti tomu byla v Praze zjištěna podprůměrná míra viktimizace, 1,2 %, u sexuálních deliktů.
- U 11 ze 14 hlavních měst, které se účastnily jak výzkumu v roce 1996, tak v roce 2000, je zřejmý klesající trend viktimizace (opačný jev je zaznamenán u Bukurešti, Minsku a Tirany).
- Při porovnávání výsledků výzkumů obyvatel východoevropských hlavních měst s výsledky výzkumů obyvatel západní Evropy se ukázalo, že počet obětí majetkových deliktů je mnohem vyšší v metropolích bývalých socialistických zemí nežli v západoevropských státech.

Tabulka č. 3 – Cellková viktimizace a počty podaných trestních oznámení ve střední a východní Evropě

Město / Země	Index viktimizace v období posledního roku (%)	Index viktimizace v období posledních 5 let (%)	Oznamovatelé trestných činů v období posledních 5 let (%)	Počet deliktů připadajících v jednom roce na 100 obyvatel
Tallin (Estonsko)	41	73	39	54
Varšava (Polsko)	26	65	39	89

⁷⁷ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2005, s. 168. Blíže srov.: Martinková, M.: Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000, Praha: IKSP 2002

Praha (CR)	34	77	54	59
Moskva (Rusko)	26	64	25	21
Tbilisi (Gruzie)	24	52	16	40
Ljubljana (Slovinsko)	32	61	51	71
Riga (Lotyšsko)	27	62	26	61
Bukurešť (Rumunsko)	25	61	35	60
Budapešť (Maďarsko)	32	68	48	60
Tirana (Albánie)	32	72	18	52
Záhřeb (Chorvatsko)	14	49	41	44
Kyjev (Ukrajina)	29	59	26	60
Minsk (Bělorusko)	24	56	28	46
Sofie (Bulharsko)	27	59	35	56
Vilnius (Litva)	31	72	32	52
Baku (Ázerbajdžán)	8	23	17	15
Průměr	26	61	35	51

Pramen: Gruszczynska, B.: Victimization, Crime and Social Factors in Post-socialist Countries. In: International Comparison of Crime and Victimization: The ICVS (ed. Kury, H.). International Studies in Social Science. Vol. 2. Canada: de Sitter Publications, 2001, s. 82. Cit. dle.: Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2005, s. 169

5.4 Výzkumy obětí trestného činu v České republice

Provádění viktimologických výzkumů nemá v České republice dlouhou historii. Mezi viktimologická šetření lze zařadit i výzkumy veřejného mínění⁷⁸, v jejichž rámci se zjišťuje i strach občanů z kriminality, posouzení závažnosti problému kriminality občany a spokojenost občanů s prací policie. Poznatky o obětech trestné činnosti jsou u nás velmi omezené a nesystematické. Prakticky jedinými zdroji orgánů činných v trestním řízení, které obsahují nějaké údaje o obětech jsou policejní statistiky. Ty hovoří konkrétně o „objektech napadení“. Co se týče napadených osob, jsou členěny na muže, ženy a skupiny osob. Je u nich evidován jejich věk, sociální hledisko a následky trestného činu. Vybrané informace o obětech trestné činnosti, které se opírají o policejní statistiky, obsahují i statistiky kriminality, zpracováváné každoročně Institutem pro kriminologii a sociální prevenci. Z šetření vyplývá, že i v České republice je rozsah latentní kriminality značný.

⁷⁸ srov.: Kvasnička a kol.: Výzkumy veřejného mínění I. a II., VÚK, Praha 1971 a 1973

Pod vedením UNICRI⁷⁹ i zde proběhly v rámci mezinárodního výzkumu obětí trestných činů v roce 1992, 1996 a 2000 viktimologická šetření. Místním garantem byl Institut pro kriminologii a sociální prevenci⁸⁰. Pomocí dotazníkového šetření metodou přímého dotazování byli respondenti tázáni, zda-li se v průběhu vymezeného období stali obětí některého z 11 vymezených trestných činů proti majetku či proti osobě.

V roce 1992 tvořilo reprezentativní vzorek výzkumu obětí trestných činů 1 262 respondentů starších 16ti let z celé České republiky. V roce 1996 to bylo 1 469 dotazovaných ze stejné věkové skupiny z celé ČR a v roce 2000 byl výzkumný vzorek reprezentován 1 500 obyvateli Prahy, též starších 16ti let.

Výzkumná šetření potvrdila značnou míru latentní kriminality. V letech 1992 – 1996 se obětí alespoň z jedenácti sledovaných trestných činů stali dva ze tří dotázaných a v roce 1995 každý třetí respondent. Většinou byli viktimizováni jednou. Dále výzkumy potvrdily, že mezi hlavními faktory ovlivňující viktimnost patří mladý věk, velikost a míra urbanizace místa bydliště a vyšší socio-ekonomický status jedince. Ohroženější skupinou jsou muži. Z hlediska rozsahu viktimizace dle regionů vynikají Praha, severní Čechy a severní Morava, naopak nejnižší míra je v jižních Čechách.

Ze shromážděných poznatků z uvedených viktimologických výzkumů z let 1992 a 1996 vyplynulo např., že⁸¹:

- *krádež předmětů z aut* byla nejméně frekventovaným trestným činem;
- každý dvacátý respondent uvedl, že jeho domácnost byla v průběhu posledních pěti let alespoň 1x *vyloupena*. Při vloupání byly obětí nejčastěji odcizeny spotřební předměty/vybavení bytu nebo elektrotechnika;
- 3% respondentů se během sledovaného období stala obětí *loupeže*, tzn. že byli oloupeni za použití násilí. Na více než 1/3 loupeží se podílel jedna osoba, na ¼ dva pachatelé. 2% obětí znala pachatele. Jedna z pěti loupeží byla spáchána s použitím zbraně, v 80% se jednalo o nůž;
- *krádež osobního majetku* patřila k druhému nejméně frekventovanému trestnému činu, kterým byli respondenti postiženi, v 58% případů se jednalo o kapesní krádež;

⁷⁹ United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute

⁸⁰ Národním garantem byla v roce 1992 a 1996 Jana Válková, v roce 2000 Milada Martinková

⁸¹ Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu, Praha: IKSP, 1997, s. 90

- 6% žen přiznalo, že se v průběhu daného období staly oběťmi *sexuální trestné činnosti*. Téměř ve ¾ incidentů oběť pachatele neznala, v 7% ho znala od vidění, ve 20% znala jeho jméno. V 5% sexuálních útoků pachatel použil zbraň;
- 6% dotazovaných se setkala s násilným jednáním v podobě *napadení, vyhrožování*. V polovině případů se na útoku podílel jeden pachatel, ve ¼ incidentů se zapojili dva a v 1/5 tři nebo více pachatelů;
- pokud jde o *dobu spáchání trestné činnosti*, 40% - 50% trestných činů bylo spácháno v roce 1995;
- *místo páchaní kriminality* závisí na druhu deliktu, většinou k ní dochází v místě bydliště a jeho okolí;
- *míra oznamování trestných činů* se lišila v závislosti na jeho druhu. Nejčastěji byly oznamovány krádeže aut a motocyklů a krádež vloupáním. Pokud respondenti svou viktimizaci policii neoznámili, obvykle tomu bylo tak proto, že incident nepovažovali za významný. Řada uvedených důvodů odrážela malou důvěru občanů v možnosti či schopnosti policie;
- pokud jde o *důvody oznamování*, u majetkových deliktů převládaly důvody sledující nalezení odcizených věcí nebo kvůli pojištění, u sexuálních a násilných incidentů byly uváděny důvody etické a morální;
- spokojenost respondentů s prací policie i se způsobem vyřízení jejich kauzy je spíše nízká.

Srovnáním výsledků výzkumů provedených v roce 1992, 1996 bylo zjištěno následující⁸²:

- viktimizace občanů neustále obecně roste. K výraznému poklesu však došlo u krádeží vloupáním, v menší míře se snížil počet obětí sexuálních trestných činů a incidentů napadení, vyhrožování;
- u převážné většiny trestných činů se zvýšil počet jejich oznámení na policii;
- mírně vzrostl podíl těch, kteří se vyjadřovali o činnosti policistů kladně, přesto obecně platí, že hodnocení práce policie nevyznívá ze strany respondentů příliš příznivě;
- pocit bezpečí občanů na ulici se zdá být ve srovnávaném období v podstatě stabilizován, nicméně strach z kriminality zůstává obecně vysoký;

⁸² Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu, Praha: IKSP, 1997, s. 92

- poklesl počet občanů, kteří se obávají vykradení svého bytu či domu v příštích 12 měsících. To může být mj. důsledkem zlepšení možností technického zabezpečení proti vloupání.

Komparace jednotlivých dat zjištěných výzkumy v účastnických státech odhalila, že v České republice oproti ostatním transformujícím se zemím míry viktimizace mírně převyšují průměrné hodnoty zjištěné pro tento region, avšak další sledované parametry (oznamování trestných činů policii, strach z kriminality, postoj občanů k policii, k trestání a rozsah přijatých preventivních opatření proti krádežím vloupáním) se u nás zdají být příznivější. Naproti tomu jsou míry viktimizace v České republice obdobné jako v průmyslově vyspělých zemích, avšak hodnoty dalších sledovaných parametrů jsou zde spíše nepříznivější.

6. POMOC OBĚTEM TRESTNÉHO ČINU

Každý stát je zavázán pomoci obětem trestných činů, když nezamezil jejich spáchání. Od 80.let 20. století jsou přijímány mezinárodní dokumenty, jejichž cílem je pomoci všem zemím zlepšit postavení obětí. V roce 1983 přijala Rada Evropy **Evropskou úmluvu o kompenzaci obětí násilných trestných činů**⁸³. V roce 1985 bylo schváleno RE **Doporučení o postavení obětí v rámci trestního práva a trestního řízení (R (85)11)**⁸⁴ a v roce 1987 přijala Rada Evropy **Doporučení o pomoci obětem a o prevenci viktimizace (R (87) 21)**⁸⁵. Státy na základě dokumentů Rady Evropy usilují o rozvoj a uplatňování programů cílených aktivit, které napomohou jednotlivým obětem i viktimologické prevenci. Rozlišují se programy vztahující se k obětem bezprostředně a ty, které jsou směřovány i na potenciální oběti, tj. ty, které jsou převážně preventivní.

Výsledkem mezinárodních aktivit v oblasti podpory obětí trestné činnosti se stala **Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti pro oběti zločinu a zneužití moci (Declaration of Basic Principles of Justice for Crime Victims and Abuse of Power)**, přijatá v roce 1985, a která definuje oběti trestného činu jako: „osoby, kterým byla individuálně nebo kolektivně způsobena škoda, včetně fyzické nebo duševní újmy, emocionálního strádání, materiální škody nebo značné škody na jejich základních právech jednáním nebo opomenutím, které je v rozporu s vnitrostátními zákony členských států, včetně těch, které zakazují zneužití moci. V souladu s touto Deklarací může být osoba pokládána za oběť, bez ohledu na to, zda byl pachatel odhalen, zadržen, stíhán nebo odsouzen, a také bez ohledu na příbuzenský vztah mezi pachatelem a obětí. Pojem „oběť“ se za určitých okolností vztahuje rovněž na nejbližší členy rodiny nebo na osoby, které jsou v bezprostřední péči oběti a na osoby, kterým byla způsobena škoda

⁸³ European Convention on the Compensation of Victim of Violent Crimes. Council of Europe, No 116, Strasbourg 1983, cit. dle: Jelínek, J.: K odškodňování obětí trestné činnosti – vybrané problémy, Kriminální věda č.4, 1998, s. 284

⁸⁴ The Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure. European Committee on Crime Problems, cit. dle: Jelínek, J.: opak. cit.

⁸⁵ Recommendation on Assistance to Victims and the Prevention of Victimization. European Committee on Crime Problems, Jelínek, J.: opak. cit.

při pokusu pomoci obětem nebo které se ocitly v obtížném postavení při zabraňování viktimizaci.“⁸⁶

Tato Deklarace stanoví také základní standardy pro zacházení s oběťmi trestných činů: právo oběti na informace, braní zřetele na názory oběti, restituce a kompenzace škody a zajištění služeb pro oběti.

Z dosavadních výzkumů i nabytých zkušeností vyplývá, že nelze předvídat, jak bude oběť na konkrétní trestný čin reagovat. Pokud jsou útoku pachatele přítomni nějací svědci, je pro ně často velmi těžké rozhodnout se, zda-li a případně jak oběti pomoci. Při zvažování hrají roli faktory:

- situační: jednoznačnost nouze, viditelnost oběti, počet a chování ostatních přítomných, vztah k oběti, nebezpečnost poskytnutí pomoci, atd.
- osobnostní na straně svědka: momentální vyladění, empatie, morální normy, odhad vlastních kompetencí.

Důsledkem kriminálního jednání pachatele dochází velmi často k psychické újmě oběti. Rozsah traumatu se u jednotlivých obětí odlišuje. Někteří napadení jedinci ze sebe mohou hrůzný zážitek setrást bez prakticky žádných následků, jiní jsou naopak poznamenáni hlouběji a v extrémních případech nejsou schopni žádné pozitivní aktivity a nevědí, jak dál v životě pokračovat. Počátečními reakcemi jsou šok, strach nebo bezmoc. Dále může následovat období dezorganizace provázené úzkostmi, ztrátou sebeúcty a depresi. Většinou tato fáze přejde k návratu do normálního života, někdy znamená i objevení a pochopení příčin traumatické události. Některé oběti, a to zejména u násilných a sexuálních trestných činů, trpí posttraumatickou stresovou poruchou, která, pokud je podceněna či není vůbec rozpoznána, může přetrvávat po celý život. Poskytování péče je specifické, jedná-li se o pomoc určité oběti, nebo všeobecné. Jde o pomoc lékařskou, psychologickou, právní, materiální a sociální.

Prvotní automatické pomoci se oběti po trestném činu dostává od rodinných příslušníků. Mezi subjekty profesionální pomoci obětem patří státní orgány, dobrovolné, církevní a charitativní organizace. Služby jsou některými subjekty poskytovány i za

⁸⁶ Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti pro oběti zločinu a zneužití moci, cit. dle: Mezinárodní příručka o aplikaci a využití Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti ohledně obětí trestného činu a ohledně obětí zneužití moci, Praha: IKSP, 1997, s. 112

komerčním účelem. Jako hlavní požadavek na všechny orgány a organizace přicházející do styku s oběťmi se zdůrazňuje vyškolení všech pracovníků. Povinností odborníků setkávajících se s oběťmi je předcházet jejich dalšímu zraňování, které může být způsobeno nešetrným a nedůstojným zacházením či ignorováním problémů, které oběti vznikly v důsledku trestného činu. Oběti by měly být poskytnuty potřebné informace o jejich právech, o průběhu trestního řízení, o programech a možnostech pomoci a péče a především je třeba obnovit u osoby poškozené trestným činem její narušený pocit bezpečí.

Pomoc může představovat např. terapie, právní rady, finanční podporu, poskytnutí přístřešku zneužívaným osobám, výcvik mládeže jak vyřešit konflikt bez použití násilí, psychologickou pomoc zaměřenou na zvýšení sebevědomí týraných žen, dokonce i pomáhání násilníkům uvědomit si, že jejich agresivní chování je vyvoláno jejich vlastními zážitky zneužívání a násilí z dětství⁸⁷.

Účinná psychologická péče o oběti trestné činnosti musí být orientována přímo na jejich kontakt se zločinem, to znamená na to, co prožily⁸⁸. Pomoc musí směřovat k obnovení víry ve vlastní schopnosti a důvěry ve vlastní moc ovlivňovat určité situace, do kterých se člověk v životě dostává. Pociť kontrolu lze podporovat i informacemi o bezpečném chování v krizových situacích a zvyšováním vnímavosti na signály ohrožení⁸⁹. Psychologická podpora musí zamezovat i tzv. symptomům „vyhýbání se“⁹⁰, které představují tendenci obětí vyhýbat se podnětům, místům a situacím připomínajícím trestný čin.

⁸⁷ Davis, R.C., Lurigio, A.J., Skogan, W.G.: Victims of Crime, 2nd edition, Sage Publications, Inc., s.3

⁸⁸ Čírtková, L.: Odborná péče o oběti násilí, Psychologie dnes 4/2000, s.22

⁸⁹ V jednom psychologickém experimentu badatelé zjišťovali, jak lze podporovat pocit kontroly. Na viditelné místo ve vybraných bankách umístili barvený pruh papíru, který byl přesně v úrovni velikosti průměrné lidské bytosti (175 cm). Tato pomůcka měla pomoci pracovníkům při odhadování výšky postavy lupiče. Všichni pracovníci se tak cítili jistější, že by přepadení dobře zvládli, což se později potvrdilo i v provozovnách, ve kterých k loupeži skutečně došlo. Čírtková, L.: Odborná péče o oběti násilí, Psychologie dnes, 4/2000, s.22

⁹⁰ tzv. escape syndrom

6.1 Subjekty poskytující pomoc

6.1.1 Mezinárodní organizace

V některých evropských zemích a státech Severní Ameriky se můžeme setkat s dobrovolnými organizacemi poskytujícími služby obětem trestného činu. Mezi nejznámější patří organizace **Victim Support**, která vznikla v roce 1974 ve Velké Británii (úplně první byla z místní iniciativy zřízena v Bristolu). Za cíl svého založení si kladla zabránění stresování oběti pomalým a bezohledným projednáváním případu. Centrála Victim Support sídlí v Londýně. Na území Velké Británie je více než 380 místních úřadoven, ve kterých působí placený koordinátor, který organizuje činnost místních dobrovolníků, včetně jejich zaškolení a přezkoušení odbornou komisí. Koordinátor dostává každodenně od policie informace o obětech trestných činů i bez jejich předchozího souhlasu. Výjimkou jsou oběti násilných trestných činů, jichž se policie na souhlas předem musí zeptat. Jelikož informace získané od policie tvoří 90% všech případů, lze konstatovat, že na pomoc tak dosáhne velmi malý počet obětí latentní kriminality.

Velmi rozšířenou sítí organizací je také **Bílý kruh**. Funguje v mnoha evropských zemích, např. v Německu (organizace Weisser Ring, jejíž služby jsou koncipovány jako laická pomoc a oběť musí sama vyhledat kontakt), Lucembursku, Rakousku, Maďarsku a i v České republice a v řadě dalších států. Posléze došlo k rozvoji i dalších organizací, z nichž některé se specializují na oběti určitého druhu trestných činů, např. násilných či sexuálních. Tyto služby jsou poskytovány různými formami, kupříkladu jako krizová centra či jako přístřeší pro týrané ženy.

Evropské fórum služeb obětem (European Forum for Victim Services) je nadnárodní organizací se sídlem v Londýně zřízenou v roce 1990 ve Stockholmu. Sdružuje 24 národních organizací na pomoc obětem trestných činů ze 21 evropských zemí. Bílý kruh bezpečí se stal členem tohoto fóra v roce 1996. Účelem založení EFSO byla podpora: rozvoje efektivních služeb pro oběti trestných činů v celé Evropě, spravedlivé a adekvátní kompenzace všech obětí trestných činů bez ohledu na národnost oběti, které se pomoc týká, práv obětí trestné činnosti v Evropě, jejich zájmů v trestním řízení a při styku s úřady a také výměna informací a zkušeností mezi členskými organizacemi za účelem sdílení znalostí a nejlepší praxe.

Evropské fórum se zavazuje poskytnout následující služby a pomoc⁹¹:

- porozumět nejčastějším problémům, kterým oběti čelí,
- informovat oběti o jejich právech,
- zajistit psychologickou, emocionální a praktickou pomoc během celého trestního řízení,
- předat oběti do péče specialistů, jestliže se to jeví nezbytným.

Evropské fórum vypracovalo v rámci spolupráce mezi národními organizacemi pro pomoc obětem tři doporučení upravující obecné standardy týkající se obětí:

- Prohlášení o právech obětí v trestním řízení (1997),
- Prohlášení o sociálních právech obětí trestných činů (1998),
- Prohlášení o právech obětí na standardní služby (1999).

EFSO také vytvořilo na základě finanční podpory Evropské komise prostřednictvím programu Grotius II následující projekty:

- ❖ VSSNET: Jedná se o projekt, který zastřešuje rozvoj národních sítí služeb pomoci obětem v členských státech EU. Cílem je vyhodnotit pomocí výzkumných cest realizovatelnost založení a fungování národních organizací v zemích, kde ještě neexistují a rozšířit standardizované tréninkové programy a manuály pro profesionály a dobrovolníky, kteří poskytují služby obětem trestných činů.
- ❖ FORVIC: Druhý program má za cíl poskytnout asistenci obětem-cizincům prostřednictvím informačních letáků, popisujících služby obětem a jejich práva v jedenácti jazycích Evropské Unie a odhadnout možnost zřízení jednotného telefonního čísla pro oběti trestného činu, na kterém by jim byly poskytnuty informace o formách asistence, jejich právech a organizacích poskytujících služby obětem.

Mezi členské organizace Evropského fóra služeb obětem patří⁹²:

- Slachtofferhulp Vlaanderen Belgie
- ASBL Aide et Reclassement Belgie
- Support victims of crime and combating corruption Bulharsko
- Bílý kruh bezpečí Česká republika
- Victim support Dánsko

⁹¹ zdroj: <http://www.euvictimservices.org>

⁹² zdroj: <http://www.euvictimservices.org>

- Ohvriabi Estonsko
- Rikosuhripaivystys Suomessa Finsko
- Institut National d'Aide aux Victimes et de Médiation (INAVEM) Francie
- Victim Support Irská republika
- Wäisse Rank – Lëtzeburg “Hëllef fir Affer vu Verbriechen“ Lucembursko
- Fehér Gyüru Maďarsko
- Victim support Malta
- Weisser Ring Německo
- Arbeitskreis der Opferhilfen (ADO) Německo
- Slachtofferhulp Nederland Nizozemí
- Associação Portuguesa de Apoio á Vitima (APAV) Portugalsko
- Weisser Ring Rakousko
- Victim Support Severní Irsko
- Pomoc obetiam nasilia Slovensko
- Victimology Society of Serbia Srbsko a Černá hora
- Brottsofferjouernas Riskförbund Švédsko
- Weisser Ring Švýcarsko
- Victim Support Velká Británie
- Victim Support Scotland Velká Británie

Zástupci jednotlivých národních organizací se pravidelně scházejí na tzv. konferencích, na kterých jsou diskutovány předem stanovená odborná témata týkající se pomoci obětem trestných činů, například: opakovaná viktimizace, mediaci mezi obětí a pachatelem, děti jako oběti kriminality, domácí násilí, odškodnění obětí trestných činů, atd. Cílem konferencí bývá koncipovat doporučení pro rozvoj efektivních služeb obětem v Evropě, včetně určení postupů a standardů pro budoucí jednání v dané oblasti. EFSO prosazuje rozšíření práv obětí v poměru k právům pachatelů v zemích Evropské unie.

6.1.2 Subjekty pomoci v České republice

Některé nestátní organizace, které se zabývají oběťmi trestných činů, přispěly ke zvýšení zájmu o osoby poškozené kriminalitou. Na rozdíl od většiny státních institucí, které se věnují spíše pachatelům trestné činnosti, jsou s problematikou obětí plně seznámeny, jelikož s nimi přicházejí do kontaktu v každodenní realitě. Pracovníci státních institucí se s oběťmi setkávají v omezené míře, většinou prostřednictvím určitých výzkumů či statistických analýz. Nestátní organizace se snaží informovat veřejnost o problematice obětí kriminality a prostřednictvím konkrétních příběhů určitých obětí upozorňovat na různá úskalí, se kterými se oběti setkávají ze strany některých státních orgánů. Touto cestou usilují o zcitlivění laické i odborné veřejnosti vůči viktimologické problematice. Na základě svých konkrétních zkušeností z praxe přispívají k nejrůznějším diskuzím o možnostech pomoci obětem trestné činnosti vůbec nebo specificky určitým skupinám. Upozorňují také na nedostatky v zákonech týkajících se obětí a dávají podněty k jejich nápravě.

Nejznámějším a zároveň největším občanským sdružením poskytujícím pomoc obětem trestných činů je **Bílý kruh bezpečí**⁹³ existující v České republice od roku 1991. Posláním BKP je bezprostřední, bezplatná, odborná a diskrétní pomoc dobrovolnými odborníky z řad psychologů, právníků, sociálních pracovníků, lékařů a policistů, kteří obětem udílí právní informace, praktické rady a psychologickou pomoc. V poradnách v Praze, Brně, Olomouci, Ostravě, Pardubicích a Plzni je obětem poskytována služba, která přispívá k rychlému vzpamatování se obětí z prodělaného traumatu a mimo jiné k posílení jejich pozice při jednání s úřady. Poskytované odborné informace a rady se týkají trestných činů domácího násilí (trestný čin týrání osoby žijící ve společném bytě nebo domě), týrání svěřené osoby, omezování osobní svobody, ublížení na zdraví, znásilnění, vydírání, loupeže, krádeže, porušování domovní svobody, podvodu, poškozování cizí věci a tzv. stalking (pronásledování, sledování). U všech druhů útoků, se kterými se oběť setká, je jí vysvětleno příslušné zákonné ustanovení vztahující se na daný trestný čin, jsou jí poskytnuty rady ohledně podání trestního oznámení, o průběhu trestního řízení a jejího postavení jako svědka a možnostech žádosti o peněžitou náhradu škody. Oběť je také seznámena s vhodnými preventivními postupy

⁹³ zdroj: www.bkb.cz

zabraňujícími opakované viktimizaci. Přijetí klienta jsou zároveň přítomni právník a poradce pro psychologickou podporu. Poradci BKB vždy respektují rozhodnutí klienta o jeho jednání. O každé návštěvě je zpracován záznam. Ve velmi závažných případech násilných trestných činů doprovázejí dobrovolníci BKB oběti či případně pozůstalé k soudu, navštěvují zraněné oběti v nemocnici a zprostředkovávají jim další služby nebo poskytnou kontakty na další odborníky. Oběti a jejich rodiny se o poradnách BKB nejčastěji dozvídají ze sdělovacích prostředků, z tiskovin BKB, od policejních orgánů, na linkách důvěry, v různých krizových centrech a na úřadech státní správy a samosprávy. Ze záznamů BKB vyplývá, že 66% klientů tvoří ženy, 30% muži a 4% klientů přichází hledat pomoc v páru. Zpravidla se jedná o pozůstalé po obětech vražd. Mezi věkovými skupinami jsou nejčastěji klienty lidé mezi 25-40 lety a občané starší 60ti let⁹⁴.

Pro oběti násilných trestných činů nebo pro pozůstalé po obětech jsou připravovány víkendové psychorekondiční pobyty. Cílem této nadstandardní pomoci je nabídnout traumatizovaným obětem pobyt v klidném a bezpečném prostředí, v jehož rámci probíhají skupinové práce, relaxační techniky, arteterapie a konzultace s psychologem. Obdobné pobyty jsou organizovány i pro týrané děti.

Klienti Bílého kruhu bezpečí řekli⁹⁵:

„Když jdu po ulici, stále před sebou vidím muže, který mě napadl.“

„Bála jsem se jít svědčit k soudu. Opravdu moc pro mě znamenalo, že mé obavy vzali lidé z Bílého kruhu bezpečí vážně.“

„Přijeli k nám domů po té, co byli zavražděni naši nejbližší. Jejich podpora a pomoc byly taktní a vysoce profesionální. Nevíme, jak bychom to bez nich všechno zvládli.“

„ Po rozhovorech s psycholožkou Bílého kruhu bezpečí jsem pocítil úlevu a neubráníl jsem se slzám dojetí. Poznal jsem, že ve svém zoufalství nezůstanu osamocený.“

„ Právník v Bílém kruhu bezpečí mi trpělivě a dobře poradil. Čeho si nejvíc vážím, je to, že mě – starého člověka – vždy nechal bez přerušování domluvit. To jsem bohužel nezažil ani na jednom z úřadů při vyřizování své nepříjemné záležitosti.“

⁹⁴ Vítoušová, P.: Podpora oběti z pohledu nestátní organizace, in.: Kulíšková, K. (ed.): K problematice obětí trestného činu a k výsledkům výzkumu obětí v ČR, IKSP a BKB, Praha 1999, s.44

⁹⁵ zdroj: www.bkb.cz

Subjektem zřízeným Bílým kruhem bezpečí pomáhajícím obětem domácího násilí od roku 1991 je **DONA linka**⁹⁶. Jedná se o celostátní specializovanou telefonickou službu pomoci osobám ohroženým domácím násilím. Těmto jedincům, jejich příbuzným a známým poskytuje DONA linka okamžitou odbornou psychologickou, právní, organizační a morální podporu. Obětem pomáhá sestavit individuální bezpečnostní plán, poskytuje jim praktické rady, zprostředkuje informace o možných sociálně-právních a trestně-právních opatřeních, pomůže vyhledat bezpečné ubytování a v případě vážného ohrožení života a zdraví přivolá urgentní pomoc. Při těchto úkonech respektuje anonymitu klientů a požadavek diskrétnosti. DONA linka pomáhá i profesionálům, kteří při výkonu svého povolání přicházejí do styku s osobou ohroženou domácím násilím.

Mezi sdružení tvořící **Koordinační kruh prevence násilí na ženách**⁹⁷ patří například **ROSA**⁹⁸, specializující se na poskytování komplexní podpory obětem domácího násilí, **Psychosociální centrum Acorus**⁹⁹, zabývající se ženami-oběťmi domácího násilí a jejich dětmi a **Élektra**¹⁰⁰, která je centrem pomoci ženám, obětem sexuálního zneužívání v dětství a ženám znásilněným.

Dalšími subjekty, fungujícími ve většině měst, jsou **poradny pro rodinu a partnerské vztahy**, do jejichž kompetence byla svěřena i pomoc obětem trestných činů. Zaměřují se na individuální konzultace, intervence v krizových situacích, i krátkodobou pomoc dospělým obětem fyzického a psychického násilí, zejména jde-li o domácí násilí a sexuálně motivované útoky. Konzultační pomoc je většinou možné poskytnout i rodinným příslušníkům nebo dalším blízkým osobám oběti, projeví-li o to zájem.

Prvotní pomoc obětem je také často poskytována **linkami důvěry**¹⁰¹, které vyvíjejí svou činnost v užší nebo širší spolupráci s poradnami pro rodinu, manželské a mezilidské vztahy. Rozsah jejich působení pokrývá území celé republiky. Mezi nejčastější problémy, které patří mezi jejich aktivity, spadá řešení případů znásilnění, přepadení, prosté krádeže, domácího násilí, zneužívání a týrání dítěte. Některé z těchto

⁹⁶ zdroj: www.donalinka.cz

⁹⁷ zdroj: www.koordona.cz

⁹⁸ zdroj: www.rosa-os.cz

⁹⁹ zdroj: www.acorus.cz

¹⁰⁰ zdroj: www.centrumelektra.cz

¹⁰¹ zdroj: www.capld.cz

linek se vymezují na určitou oblast pomoci, např. dětem a mládeži (Linka bezpečí, Modrá linka, Internetová linka, LD Dětského krizového centra, Linka vzkaz domů), rodičům (Rodičovská linka), seniorům (Zlatá linka seniorů, Krizová linka – Senior telefon) či homosexuálům (Gay linka pomoci při LD Diakonie).

6.2 Odškodňování obětí trestných činů

Kriminologické pojetí škody u „obětí“ je širší než u trestněprávního pojmu „poškozený“. Zřetel je brán na jakoukoli újmu psychickou, emocionální strádávání, omezení základních práv a také tzv. druhotnou viktimizaci. Toto chápání škody se týká též nepřímých obětí. Emocionální újmy bývají zpravidla pro oběti závažnější než škody materiální. Intenzita prožívání je u každého jedince odlišná, je ovlivňována například věkem, pohlavím, vzděláním, sociálním postavením či jinými odlišnostmi oběti. Důležitou roli hraje typ trestného činu, způsob jeho provedení, charakter pachatele a samozřejmě povaha utrpěné újmy a následky s ní spojené.

V první řadě by měl škodu způsobenou trestným činem odstranit pachatel. Tento princip je zastáván tzv. trestně-restituční politikou¹⁰², dle které má prvek odškodnění plnit úlohu trestu představujícího zadostiučinění pro oběť. Pachatel musí pochopit, že každá křivda a újma musí být napraveny přímo poškozenému. Mnohokrát ale není možné náhradu škody od pachatele vymoci a poškozená oběť se tak dostává do tíživé sociální situace, se kterou se není sama schopna vyrovnat, jindy zůstane pachatel neodhalen a oběť také není odškodněna. Na základě mínění veřejnosti i odborníků z praxe, vyjadřujících pocit nespokojenosti s tímto stavem, se počátkem 60.let 20. století v řadě zemí uzákonila povinnost kompenzovat škodu ze státních prostředků.

Jako první byl program kompenzace obětí trestných činů vypracován na Novém Zélandě v roce 1964. Dále byl vyhotoven v Kalifornii ve Spojených státech amerických v roce 1966, pak v roce 1967 v Austrálii a v Kanadě. Následovalo přijetí tohoto programu ve všech zemích Západní Evropy.

V roce 1983 přijala Evropská rada ve Štrasburku „Evropskou úmluvu o kompenzaci obětí násilných trestných činů“, v níž je stanoveno několik minimálních pravidel pro kompenzaci obětí trestných činů, a která byla vypracována

¹⁰² Jelínek, J.: K odškodňování obětí trestné činnosti – vybrané problémy, *Kriminalistika*, 98, č.4, s. 281

na základě zkušeností s již zavedenými programy odškodňování v některých evropských zemích. Mezi základní principy patří: „*Pokud odškodnění není plně možné z jiných zdrojů, stát má přispět k odškodnění těch, kteří utrpěli těžkou újmu na zdraví nebo nevyléčitelnou újmu na zdraví způsobenou úmyslným násilným trestným činem, a pozůstalých těch, kteří v důsledku takového trestného činu zemřeli. Odškodnění se přiznává i tehdy, jestliže pachatel nebude moci být odsouzen nebo potrestán (čl.2). Obsahem kompenzace mají být zejména náhrada za ztrátu na výdělku, výdaje na lékařské ošetření a nemocniční výdaje, výdaje spojené s pohřbem oběti a náhrada výživného pro pozůstalé – závislé osoby (čl.4). Konvence počítá s tím, že stát může stanovit horní a dolní hranici odškodnění (čl.5), počítá se lhůtou k uplatnění žádosti o odškodnění (čl.6), se snížením nebo odmítnutím kompenzace z důvodu chování oběti nebo žadatele před, během nebo po spáchání trestného činu nebo v souvislosti se zraněním nebo smrtí, anebo z důvodu členství v teroristické organizaci, anebo proto, že odškodnění by bylo v rozporu principem spravedlnosti nebo s veřejným zájmem (čl.8). Úmluva pamatuje i na situace tzv. dvojího odškodnění, kterého by se mohlo oběti nebo žadateli dostat, a takové případy vylučuje z možností kompenzace (čl.9)*“.

V doporučení č. R (85) 11 o postavení oběti v rámci trestního práva a trestního řízení, přijatém Radou ministrů v roce 1985 je otázka odškodnění obětí trestných činů zpracována následovně: „*Oběť trestného činu by měla být informována o datu a místě projednávaného případu týkajícího se trestného činu, který způsobil její újmu, a o možnostech získat odškodnění a náhradu v rámci trestního řízení (čl.9). Trestní soud by měl mít možnost nařídít pachateli povinnost poskytnout oběti odškodnění. Za tímto účelem by měla být zrušena stávající omezení, restrikce nebo technické překážky bránící všeobecné realizaci takovéto možnosti (čl.10). Legislativa by měla zajistit, aby odškodnění oběti mohlo být buď trestní sankcí nebo aby bylo vysloveno jako doplněk trestní sankce (čl. 11).*

Dalším mezinárodním dokumentem upravujícím odškodnění obětí trestných činů je doporučení **Rady ministrů č. R (87) 21 o pomoci obětem trestných činů a prevenci viktimizace**, které mimo jiné doporučuje: „*Zajištění podpory obětem trestných činů v případě potřeby okamžité pomoci, zprostředkování stálé lékařské, psychologické, sociální a materiální pomoci, obstarání pomoci při získávání efektivní*

náhrady škody od útočníka, nahrazení škody od pojišťovny nebo jiné společnosti a tam, kde je to možné, zajištění kompenzace poskytované státem (čl.4).

Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti pro oběti zločinu a zneužití moci uvádí k odškodnění obětí ze státních prostředků: „*V těch případech, kdy není možné získat kompenzaci v plném rozsahu od pachatele anebo z jiného zdroje, doporučuje se státům přijímat opatření k poskytování kompenzace: a) obětem, které utrpěly těžkou újmu na zdraví nebo utrpěly významnou fyzickou nebo psychickou újmu způsobeným závažným trestným činem; b) rodině, zejména osobám odkázaným svou výživou na oběti trestného činu, které zemřely, anebo se staly ať po stránce fyzické či psychické neschopnými tuto výživu poskytovat (čl. 21)*“. Pro poskytování odškodnění Deklarace doporučuje vytváření a rozšiřování zvláštních státních a jiných fondů. Z nich může být poskytována i jiná pomoc než je pomoc materiální, např. zdravotní, psychologická a sociální. Ačkoliv je tato Deklarace přijatá Valným shromážděním OSN mezinárodním dokumentem, který nemá smluvní povahu, je státy vnímána jako závazná.

Z uvedeného vyplývá, že mezi přijatými dokumenty existují určité rozdíly, pokud se jde o vymezení osob, kterým má být poskytnuta kompenzace státem.

Někteří autoři jsou odpůrci odškodňování obětí trestných činů ze státních prostředků. Mezi jejich argumenty patří zejména nebezpečí zneužití kompenzačních programů, růst finančních nákladů určených na odškodnění obětí či řada praktických (byrokratických) obtíží.

Česká republika přijala v roce 1997 **zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti**, který byl novelizován zákonem č. 265/2001 Sb. Tento zákon stanovuje podmínky, za nichž stát poskytne finanční pomoc na částečné odškodnění těch, kterým v důsledku trestného činu byla způsobena vážná újma na zdraví, a kteří objektivně nemají možnost dosáhnout náhrady škody na pachateli. Poprvé zavádí do právního řádu termín „oběti trestného činu“, kterou se rozumí fyzická osoba, které v důsledku trestného činu vznikla škoda na zdraví. Z finanční pomoci jsou tedy vyloučeny oběti majetkové trestné činnosti. Nicméně za oběť je dle daného zákona považována i osoba pozůstalá po oběti, která v důsledku trestného činu zemřela, jestliže této osobě zemřelá oběť poskytovala nebo byla povinna poskytovat výživu. Pomoc

oběti spočívá dle tohoto zákona v jednorázovém poskytnutí peněžité částky, která slouží k překonání zhoršené sociální situace vyvolané trestným činem. O finanční pomoc může požádat český občan či osoba bez státního občanství, která má na území České republiky povolen trvalý nebo dlouhodobý pobyt a poskytne se, pokud škoda na zdraví, způsobená trestným činem, nebyla plně uhrazena tím, kdo jí způsobil. Pomoc poskytuje na základě žádosti oběti při splnění ještě mnoha dalších zákonem stanovených podmínek jménem státu Ministerstvo spravedlnosti. Její výše je omezena částkou 150 000 Kč.

Jednou z možností pomoci obětem trestného činu je **instit ut narovnání** mezi pachatelem a jeho obětí. Je uplatňován u trestných činů nenásilné povahy, týká se pouze některých pachatelů a nelze jej aplikovat u všech obětí. Podstatou narovnání je kompenzace materiální a psychické újmy oběti za pomoci zprostředkovatele, tzv. mediátora. Cílem je dovést pachatele nejen k materiální odpovědnosti za svůj čin, ale i k odpovědnosti na úrovni prožitkové.

Instit ut narovnání je jedním ze tří druhů kompenzace škody způsobené obětí existujících v zahraničí¹⁰³. Dalšími způsoby odškodňování obětí jsou¹⁰⁴:

- kompenzace z finančních prostředků státu,
- kompenzace na základě soudního nařízení pachateli.

Programy narovnání se rozvíjejí od 70. let 20. století. Vznikly nejprve v Severní Americe a postupně se rozšířily i do západní Evropy. K jejich vzniku vedly nedostatky v systému trestní spravedlnosti, zejména nerovné postavení pachatele a oběti. Oběť často není odškodněna a také bývá sekundárně viktimizována, ať již ze strany policie v průběhu vyšetřování nebo v soudním řízení. Formy tohoto institutu se v jednotlivých zemích liší. Různé je např.: organizační uspořádání v rámci systému trestní justice, úroveň institucionalizace (od státních přes místní a dobrovolné organizace), kvalifikace mediátorů, způsob jejich práce či konečný cíl mediačního programu narovnání.

V přípravné fázi se mediátor setkává odděleně s pachatelem a obětí, naslouchá jim a podporuje je k účasti na vyjednávání. Role mediátora je v celém procesu

¹⁰³ Makariusová, V., Moulisová, M.: Psychologické aspekty institutu narovnání mezi pachatelem a obětí, České vězeňství 2/96, s. 38

¹⁰⁴ srov. Walklate, S.: Victimology. The Victim and the Criminal Justice Process, Undin Hyman Ltd., 1989, s. 108 - 131

významná a klade vysoké požadavky na jeho odbornou způsobilost (znalost psychologie osobnosti a schopnost sociální komunikace). Zprostředkované řešení má vést nejen k materiálnímu odškodnění, ale i ke kompenzaci psychické, která je pro mnohé oběti významnější. Oběti prostřednictvím institutu narovnání mohou získat informace o okolnostech činu, o situaci pachatele a o motivech jeho konání. Mohou samy navrhnout svoji představu kompenzace a účastnit se na tvorbě dohody s pachatelem. Bezmocnost oběti je tímto způsobem nahrazena jejím aktivním přístupem. Výhodou je také rychlejší odškodnění oběti. Velkým přínosem těchto programů je tedy přenesení značného dílu odpovědnosti za vyřešení konfliktu přímo na oběť a pachatele.

Dle zahraničních studií výsledků kompenzace škody na základě soudního řízení a prostřednictvím institutu narovnání je prokázáno, že se pachatelé vyrovnávají s oběťmi formou narovnání mnohem častěji, ale i rychleji, než na základě soudního procesu¹⁰⁵. Nejúčinnější je tato forma odškodnění u nenásilných a majetkových trestných činů. Je využívána u pachatelů, kteří se trestné činnosti nedopustili vůbec, popřípadě již jednou ano. U některých obětí je namísto institutu narovnání doporučována individuální psychoterapeutická pomoc.

V České republice byl institut narovnání zaveden zákonem č. 152/1995 (s účinností od 1.9.1995). V trestním řádu¹⁰⁶ je upraven v § 309 – 314 a je jedním z typů podmíněného zastavení trestního stíhání. Dle české právní úpravy může dojít k narovnání, pokud s ním souhlasí obviněný i poškozená oběť, jen mezi obětí a pachatelem, který je stíhán pro trestný čin, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje 5 let. Ke schválení narovnání soudem (a v přípravném řízení státním zástupcem) je, kromě splnění dalších zákonem stanovených podmínek, nutné uhradit škodu způsobenou trestným činem poškozenému (oběti)¹⁰⁷ a složení na účet soudu peněžní částky (jejíž výše odpovídá závažnosti spáchaného trestného činu) určené konkrétnímu adresátovi k obecně prospěšným účelům. Nejméně 50% této částky musí obviněný určit státu na peněžitou pomoc obětem trestné činnosti¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Makariusová, V., Moulisová, M.: Psychologické aspekty institutu narovnání mezi pachatelem a obětí, České vězeňství 2/96, s.39

¹⁰⁶ zákon č. 141/1961 Sb.

¹⁰⁷ viz výše: rozdíl mezi trestněprávním pojmem „poškozený“ a kriminologickým pojmem „oběť“

¹⁰⁸ poskytovanou na základě zákona č. 209/1997

7. VIKTIMOLOGICKÁ PREVENCE

Viktimologická prevence je považována za samostatný druh prevence kriminality, i když někteří autoři ji řadí mezi situační či sociální prevenci. Zabývá se vypracováním modelů lidského chování, kterými se potencionální oběť může vyhnout své viktimizaci.¹⁰⁹

Jestliže jsou kriminální události částečně ovlivněny charakterem a jednáním oběti, vyplývá z toho, že sami potenciální oběti disponují určitou kontrolou v oblasti prevence těchto aktů. Ve svobodné demokratické společnosti lze od občanů vyžadovat, aby se sami aktivně spolupodíleli na své bezpečnosti a pokud je to v jejich silách, tak zabránili své viktimizaci. Je předpokladem, že se nikdo nebude dobrovolně vystavovat zvýšenému riziku nebezpečí či ho sám dokonce vyvolávat. Určitým skupinám, jako jsou děti, slabí a bezmocní, musí stát poskytovat zvýšenou ochranu sám. Prevence v oblasti viktimologie je založena na individuálním či skupinovém zdravotním, psychologickém a právním poradenství, výcviku obranných strategií a podpoře technických možností ochrany před trestnou činností. Podstatou viktimologické prevence je zejména její informační složka, jedná se o různé formy osvěty, jak se vyhnout kriminogenním situacím, případně jak se v nich chovat. Pro zvýšení ochrany osob a jejich majetku jsou vypracovávány různé obecné či speciální zásady. Osobám s vyšší mírou viktimizace jsou opatřeny vhodné prostředky zabraňující napadení, jsou cvičeni v sebeobraně i ve způsobech psychologického působení na útočníka v době napadení. Prevence může být zaměřena všeobecně na všechny občany jejich vzděláváním, informováním o nebezpečnosti kriminality, propagací preventivních možností ochrany jich samých a jejich majetku. Některá preventivní opatření směřují k určitým sociálním skupinám či jednotlivcům, kteří jsou zvýšeně viktimní, především tím, že sami podněcují pachatele k útoku např. svým způsobem života či neopatrným chováním či dokonce aktivní provokací. U těchto jedinců se preventivní opatření vymezují na individuální či skupinové poradenství a nácvik chování v ohrožení trestným činem.¹¹⁰

¹⁰⁹ Zapletal, J. a kol.: Prevence kriminality, 2. vydání, PA ČR 2005, s. 24

¹¹⁰ Zapletal, J. a kol.: opak. citace, s. 24 - 25

Davis¹¹¹ zdůrazňuje potřebu školení v oblasti prevence kriminality pro osoby, které již byly viktimizovány. Programy vypracovávané odborníky zabývajícími se pomocí obětem kriminality sehrávají klíčovou roli, jelikož tito pracovníci přicházejí s oběťmi do styku často krátce po zločinu, tedy v okamžiku, kdy jsou oběti nejvíce nakloněny přijmutí rad, jak se vyhnout případné další viktimizaci.

V oblasti viktimologické prevence byla vydána řada odborných brožur a propagačních materiálů, které poskytují občanům kvalifikované rady, jak se vyhnout nebezpečným situacím zvyšujícím riziko napadení, jak zabezpečit svůj domov a majetek, atd. Tyto aktivity patří též mezi předmět policejního poradenství. Informační a poradenská složka viktimologické prevence musí být koncipovány tak, aby nevyvolávaly mezi občany větší strach ze zločinu, jakožto subjektivně pocíťované riziko viktimizace. Může se stát, že takovýto strach ovlivní život člověka více nežli skutečná míra jeho ohrožení trestnými činy.

Viktimologická prevence využívá při všech postupech poznatky a nástroje všeobecné kriminologické prevence.

Tabulka č.4 – Klasifikace prevence kriminality a jejích komponent

Strategie prevence	Přímé	Přímé	
	Nepřímé	Nepřímé	
		Smíšené	
Obsahové členění prevence	Sociální	Sociální	Sociální
	Situační	Situační	Situační
	Viktimnosti	Individuální	Opírající se o společenství
Dimenze prevence (podle okruhu adresátů prevence)	Primární		
	Sekundární		
	Terciární		
Druhy preventivních opatření	Organizační		
	Technická		
	Personální		
Prostředky prevence	Výchovná		
	Jiná		
Prostředky prevence	Právní		
	Mimoprávní		

¹¹¹ Davis, R.C., Lurigio, A.J., Skogan, W.G.: Victims of Crime, 2nd edition, Sage Publications, Inc., 1997, s.3

	Místní	Mikrostruktura
Úroveň rozvíjení prevence	Regionální	Mezostruktura
	Celostátní	Makrostruktura
Z časového hlediska	Predeliktní	
	Postdelikttní	

Pramen: Zapletal, J. a kol: Prevence kriminality, 2. vydání, PA ČR, Praha 2005, s. 10

Prevence kriminality se podle hlediska okruhu adresátů dělí na primární, terciární a sekundární.¹¹² Ve fázích od primární k terciární prevenci se mění objekt působení, ale i prostředky a metody preventivních opatření.

Primární prevence viktimnosti zahrnuje zejména cílevědomé a systematické informování všech občanů na území celého státu. Prostřednictvím kriminálně politických masmédií se usiluje o změnu názorů veřejnosti na kriminalitu a činnost orgánů v trestním řízení, tak aby se jejich představy přiblížily realitě, stoupl pocit odpovědnosti občanů a jejich ochota podílet se na preventivních opatřeních. Účinné je obzvláště informování občanů o formách zajištění osobní bezpečnosti a o ochraně majetku.

Sekundární viktimologická prevence se zaměřuje na informovanost a případný výcvik těch sociálních skupin, které jsou ohroženy zvýšeným rizikem viktimizace. Předpokladem úspěšnosti preventivních opatření je včasné rozpoznání problematických oblastí a potenciálních pachatelů s cílem předejít spáchání trestného činu a zabránit tak viktimizaci možných obětí.

Terciární prevence viktimnosti se zabývá rehabilitací osob, které se již staly oběťmi trestné činnosti. Oběti jsou informovány a vycvičovány, jak předejít opakované viktimizaci.

Oblasti viktimologické prevence:

- osvětová činnost: doporučení jak se vyhnout kriminogenním situacím, bránit se před napadením a jak se chovat během útoku i po něm,
- skupinové či individuální poradenství,

¹¹² Zapletal, J.: Prevence kriminality, 2. vydání, PA ČR, 2005, s. 26 - 27

- praktický výcvik obranné strategie včetně výcviku sebeobranu: pro osoby s vysokým rizikem viktimitnosti jako jsou např. policisté, státní zástupci, soudci, bankovní úředníci a další,
- propagace vhodných technických prostředků: např. zabezpečovací a signalizační techniky, bezpečnostní zámky, poplašná zařízení, obranné spreje aj., které mohou zvýšit bezpečnost lidí i jejich majetku,
- terapeutické a rehabilitační zacházení po přestálém útoku, prevence zaměřená na nebezpečí reviktimitizace,
- motivační působení hlavně trestního práva na chování lidí: jedná se především o negativní motivaci (zvýšení trestů, režim ve věznicích, atd.), které funguje do určité míry jako psychologická bariéra proti společensky nežádoucímu chování.

Všechny složky prevence viktimitnosti je nezbytné pojmout tak, aby nedocházelo v očích občanů ke zvyšování strachu ze zločinu jakožto subjektivně vnímaného rizika viktimitizace. Pocity strachu mohou ovlivňovat život občana mnohem více nežli jeho skutečná míra ohrožení kriminalitou. Úsilí o minimalizaci či eliminaci nebezpečí vlastní viktimitizace je z hlediska prevence kriminality žádoucí, problémem se ale „vyhýbavé“ chování stává, pokud vede k určitému omezení svobody pohybu a tím k nežádoucí změně kvality života občana.¹¹³

¹¹³ Zapletal, J.: opak. citace, s. 25

8. ZÁVĚR

Viktimologie, jakožto autonomní kriminologická vědní disciplína vznikla v druhé polovině minulého století. Zabývá se obětí trestného činu a jejím vztahem k pachateli, její osobností z hlediska biologických, psychologických a sociálních vlastností a tím určuje její dispozice a vlohy stát se obětí trestného činu. Poznatky o roli oběti v genezi trestného činu a v průběhu jeho odhalování a vyšetřování přispívají k rozšíření kriminologických znalostí o etiologii trestného činu, a tak i k odhalení pachatele.

Oběť byla poprvé definována v 50. letech minulého století „otci zakladateli viktimologie“, později byla definice obětí přijata také na mezinárodním kongresu OSN v roce 1985. V současné době existuje více definic různých autorů, s ohledem na to, zda-li chápou oběť v širším či užším pojetí. Lze shrnout, že za oběť je považována osoba, které byla způsobena újma, ať již psychická či fyzická, v důsledku trestného činu v přímé či nepřímé souvislosti s ním. Od počátku se viktimologové snaží vytvářet typologie obětí, a to na základě různých hledisek, např. dle rizika případné viktimizace (von Hentig), dle jejich podílu na vlastní viktimizaci (Mendelsohn, Holyst, Fattah), atd.

Někteří kriminologové zastávají názor, že riziko kriminální viktimizace je spojeno se životním stylem, rutinními aktivitami a příležitostmi. Mezi faktory ovlivňující viktimnost patří: faktory osobnostní – psychické vlastnosti, věk, pohlaví, rasa; faktory sociální – profese oběti, rodinný příjem, čas a místo, demografické faktory; a faktory behaviorální. Někteří jedinci se stávají oběťmi trestné činnosti opakovaně. Jedná se o tzv. fenomén reviktimizace. Dle řady viktimologů je předcházející poškození trestným činem nejspolehlivějším preindikátorem pozdější opětovné viktimizace. Je ale nezbytné uvést, že v současnosti není vícenásobné zasažení trestným činem jevem nikterak výjimečným, reviktimizace popisuje určitou tendenci, ke které přistupují ostatní viktimogenní faktory.

Výzkumy viktimizace zabývající se vztahem mezi pachatelem a obětí rozlišují tři kategorie spáchaných trestných činů: trestné činy spáchané příbuznými, delikty provedené známými a trestné činy spáchané cizími osobami. Pachatelé se v převážné většině případů chovají racionálně a alespoň v hrubých rysech mají určitý plán, podle

něhož postupují. Při výběru oběti je nejvíce lákají osoby vykazující známky zranitelnosti. Vztah mezi pachatelem a obětí hraje u různých druhů trestných činů různou roli. Nejvýznamnější je u násilné, mravnostní a majetkové kriminality.

Výzkumy Institutu pro kriminologii a sociální prevenci dokazují, že se přibližně dvě pětiny občanů necítí za tmy venku v místě svého bydliště bezpečně. Strach ze zločinu je formou reakce člověka na pocíťované riziko viktimizace. Nemalý vliv na tyto pocity mají média, která téměř denně informují zejména o násilné trestné činnosti. Ke snižování strachu ze zločinu dojde hlavně zdokonalováním bezpečnostně preventivních opatření.

Proces, v němž se potencionální oběť stává obětí skutečnou, je označován jako viktimizace. V některých případech je do značné míry ovlivněn chováním oběti, která svým chováním může iniciovat trestní jednání pachatele a působit tak na povahu a intenzitu újmy. V mnoha případech se ovšem oběť o svou viktimizaci nepříčiní.

Újmu lze klasifikovat z několika hledisek, např. dle předmětu se rozlišuje újma na životě, na zdraví, na majetku, na psychice, na cti nebo na jiných nemateriálních statcích. Újma, která vznikla v přímé souvislosti s trestným činem, je označována jako primární. V důsledku druhotného působení trestného činu vzniká újma sekundární. Ta je v mnoha případech způsobena neadekvátní reakcí sociálního okolí, se kterou se oběť setká, např. necitlivým a netaktním chováním policistů, nevhodnou komunikací či nesrozumitelným vysvětlováním v průběhu vyšetřování. Tomuto poškození oběti lze předejít vyškolováním policistů v oblasti psychologie obětí: jak mají s oběťmi jednat bezprostředně po trestném činu, jak vést výslech, upozornit je na instituce zabývající se pomocí obětem, atd. Je-li třeba lékařského vyšetření oběti, je vhodné, aby se ho ujal lékař stejného pohlaví jako je oběť. Důležité je i adekvátní chování a jednání soudce v průběhu trestního procesu, zejména s respektem k psychickému stavu oběti. K zamezení dalšího utrpení oběti by bylo přínosné rozšířit zřizování oddělených čekáren u soudů (existují např. již u Krajského soudu v Praze, u Vrchních soudů v Praze i Olomouci a u Krajského soudu v Českých Budějovicích). Někdy je psychické trauma z kriminálního jednání obětí pocíťováno závažněji než vzniklá materiální škoda. Pokud je odborná psychologická péče o oběť trestného činu zanedbána, může se u ní rozvinout dlouhodobé stresové zatížení. Viktimizace obětí může mít vliv na jejich budoucí

sociální chování a u některých jedinců může v souvislosti s dalšími kriminogenními faktory vyvolat kriminální kariéru.

Prakticky jedinými zdroji orgánů činných v trestním řízení, které obsahují nějaké údaje o obětech trestné činnosti, jsou policejní statistiky.

Statistika kriminality zpracovaná Institutem pro kriminologii a sociální prevenci udává na základě dat Policie ČR, že minimální počet obětí kriminality v roce 2004 činil 51 010 jedinců, což je o 4 773 obětí méně než v roce 2003.

Výzkumy obětí trestného činu přináší mnoho významných informací o stavu kriminality (ne však o skutečném stavu, jelikož část údajů je skryta v tzv. latentní kriminalitě), o trendech jejího oznamování a o registraci policejními orgány, a tak přispívají k označení rizikových skupin a míst, k vytváření a rozvoji preventivních opatření a vyhodnocení účinnosti preventivních programů.

K výzkumům obětí trestné činnosti existují mnohé výhrady, kterým lze předejít např. rozšířením skupiny respondentů i na osoby mladší 16ti let a získat tímto způsobem údaje o dětských obětech, dále je třeba se zaměřit i na oběti - právnické osoby a také rozšířit výčet trestných činů, na něž jsou respondenti dotazováni.

Na národní úrovni jsou výzkumy obětí trestného činu realizovány od 60. let 20. století především v průmyslově vyspělých zemích (používané metody jsou např. poštovní anketa, „face-to-face“ dotazování a telefonní dotazování). Nashromážděná data napomáhají: uplatňování preventivních strategií, poskytování informací pro rozvoj politiky kontroly kriminality, zkvalitňování vztahů mezi policií a občany, atd.

Od 80. let minulého století se některé státy rozhodly provádět šetření týkající se obětí i na místní úrovni. Zpravidla jsou realizovány a financovány místní vládou, z důvodu nízkého rozpočtu většinou technikou poštovní ankety. Výsledky jsou používány pro přípravu strategií kontroly a prevence kriminality a k optimalizaci výkonu místních orgánů činných v trestním řízení.

V 70. letech 20. století navrhla Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj realizovat výzkumy obětí trestných činů i v mezinárodním měřítku. Šetření prováděná na mezinárodní úrovni probíhají na základě jednotné metodologie pod vedením skupiny odborníků, kteří zajišťují i následnou komparaci zjištěných dat. V minulosti se konala čtyři kola mezinárodních výzkumů v roce 1989, 1992, 1996 a 2000, od druhého pod

vedením United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute. Prvního kola se účastnilo 15 průmyslově vyspělých zemí, později byla přizvána řada dalších zemí. V roce 2000 se výzkum zaměřil na hlavní města zúčastněných států. Bylo zjištěno, dle výzkumů z roku 1992 a 1996, že: rozvojové země vykazovaly u všech sledovaných kategorií trestných činů vyšší míry viktimizace, následovány městskými oblastmi ve střední a východní Evropě; nejmenší rozdíly mezi průmyslově vyspělými a rozvojovými zeměmi byly naměřeny u trestného činu napadení; korupce byla typická pro rozvojové země a země procházející transformací na tržní ekonomiku, atd. Výzkum provedený v roce 2000 ve vybraných metropolích prokázal nejvyšší míru viktimizace v Praze u trestného činu vloupání do obydlí. U většiny hlavních měst byl (ve srovnání s rokem 1996) zřejmý klesající trend viktimizace.

V České republice nemá provádění viktimologických výzkumů dlouhou tradici. I zde proběhly mezinárodní výzkumy obětí, jejichž garantem byl Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Komparace dat s ostatními zeměmi odhalila, že v České republice oproti ostatním transformujícím se zemím míry viktimizace mírně převyšují průměrné hodnoty zjištěné pro tento region, avšak další sledované parametry jsou příznivější.

Každý stát je zavázán pomoci obětem trestných činů, když nezamezil jejich spáchání. Od 80. let 20. století jsou přijímány mezinárodní dokumenty, na jejichž základě se státy snaží o rozvoj a uplatňování programů, které napomohou jednotlivým obětem i viktimologické prevenci. Mezi subjekty profesionální pomoci obětem patří státní orgány a různé dobrovolné organizace. Pomoc, kterou poskytují, může představovat psychologické terapie, právní rady, finanční podporu, atd. Jednou z nejznámějších mezinárodních organizací zabývajících se oběťmi trestného činu je Victim Support (která vznikla v roce 1974 ve Velké Británii), dále Bílý kruh (fungující v mnoha evropských zemích) či Evropské fórum služeb obětem (zřízené v roce 1990), které sdružuje 24 národních organizací scházejících se pravidelně na tzv. konferencích k projednání odborných témat týkajících se viktimologie a k vypracování postupů a standardů ve vybraných viktimologických oblastech.

V České republice je nejznámějším a zároveň největším občanským sdružením poskytujícím pomoc obětem trestných činů Bílý kruh bezpečí existující zde od roku

1991. Pomoc spočívá v udílení odborných informací a rad, v seznámení s vhodnými preventivními postupy zabraňujícími opakované viktimizaci a pokud je to třeba, tak i v doprovodu k soudu či do nemocnice. Klienti Bílého kruhu bezpečí odchází z poraden informovanější, jistější a s pocitem, že nejsou na řešení nastalé situace sami. Proto by bylo vhodné rozšířit informovanost veřejnosti o možnostech a druzích pomoci, které toto sdružení poskytuje, například informováním policisty hned po samotném trestném činu o této pomoci, distribucí letáků i v budovách soudů a „zviditelněním“ těchto služeb sdělovacími prostředky. Dalšími institucemi poskytujícími pomoc obětem trestné činnosti je např. DONA linka, ROSA, Elektra, poradny pro rodinu a partnerské vztahy a různé linky důvěry.

Škodu způsobenou trestným činem by měl v první řadě odstranit pachatel. Mnohokrát ale není možné od něj náhradu způsobené škody vymoci a poškozená oběť se tak dostává do tíživé sociální situace, se kterou se není schopna sama vyrovnat, jindy zůstane pachatel neodhalen a oběť tak není odškodněna. Jelikož stát nedokázal zabránit spáchání trestného činu, měl by v takové situaci poskytnout oběti zadostiučinění ve formě odškodnění. Orgány Evropské unie a Organizace spojených národů vypracovaly dokumenty upravující problematiku kompenzace. Česká republika přijala zákon o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti v roce 1997. Při splnění všech zákonných podmínek je finanční pomoc na částečné odškodnění poskytnuta těm, kterým v důsledku trestného činu byla způsobena vážná újma na zdraví, a kteří objektivně nemají možnost dosáhnout náhrady škody na pachateli. Poprvé je tak do právního řádu zaveden termín „oběti trestného činu“.

Další možnost pomoci oběti upravuje institut tzv. narovnání (rozvíjený od 70. let 20. století), jehož podstatou je kompenzace materiální a psychické újmy pachatelem za pomoci mediátora. Cílem je dovést pachatele k odpovědnosti materiální, ale i emocionální. V České republice byl tento institut zaveden v roce 1995. V trestním řádu jsou stanoveny podmínky, při jejichž splnění, může dojít ke schválení narovnání soudem.

Jestliže jsou kriminální události částečně ovlivněny charakterem a jednáním oběti, vyplývá z toho, že samy potencionální oběti disponují určitou kontrolou v oblasti prevence těchto událostí. Je třeba od občanů vyžadovat, aby se sami aktivně podíleli na

své vlastní bezpečnosti. Prevence v oblasti viktimologie je založena na osvětové činnosti, individuálním či skupinovém, zdravotním, psychologickém a právním poradenství, tréninku obranných strategií a propagaci vhodných technických preventivních opatření. Primární prevence viktimnosti zahrnuje cílevědomé a systematické informování všech občanů na území celého státu. Sekundární viktimologická prevence se zaměřuje na informovanost a případný výcvik skupin ohrožených zvýšeným rizikem viktimizace. Terciární prevence viktimnosti se zabývá rehabilitací osob, které se již staly obětí trestného činu.

Jak informační, tak poradenská složka prevence kriminality musí být ovšem pojaty tak, aby nedocházelo v očích občanů ke zvyšování strachu z kriminality, který může omezovat občana více nežli reálné nebezpečí jeho viktimizace.

9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Seznam literatury

- Karmen, A.:* Crime Victims, An Introduction to Victimology, 2nd edition, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1990
- Kuchta, J. a kol.:* Kriminologie, I. část, Masarykova Univerzita, Brno 2002
- Kuchta, J., Váľková, H. a kol.:* Základy kriminologie a trestněprávní politiky, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2005
- Kulíšková, K.:* K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v ČR, Praha: IKSP a BKB, 1999
- Laub, J.H.:* Patterns of criminal victimization, in: Davis, R.C., Lurigio, A.J., Skogan, W.G.: Victims of Crime, 2nd edition, Sage Publications, Inc., 1997
- Martinková, M.:* Oběti trestné činnosti v roce 2004, in: Kriminalita v ČR v roce 2004, Praha: IKSP, 2006
- Martinková, M.:* Mezinárodní výzkum obětí trest.činnosti v Praze v roce 2000, Praha: IKSP, 2001
- Mezinárodní příručka o aplikaci a využití Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti ohledně obětí trestného činu a ohledně obětí zneužití moci, Praha: IKSP, 1997
- Netík, K., Netíková, D., Hájek, S.:* Psychologie v právu. Úvod do forezní psychologie, 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 1997
- Novotný, O., Zapletal, J. a kol.:* Kriminologie, 2. vydání, Praha: ASPI, 2004
- Osmančík, O., Rozum, J.:* K problematice obětí zločinu, Praha: IKSP, 1993
- Schneider, H.J.:* Kriminologie, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1987
- Váľková, J.:* Výzkum obětí trestného činu v ČR, Praha: IKSP 1997
- Váľková, J.:* Několik úvah nad viktimoogickými výzkumy, in.: Musil, J., Vanduchová, M. (ed.): Pocta Otovi Novotnému k 70. narozeninám, Praha: Codex Bohemia, 1998
- Vitoušová, P.:* Podpora obětí z pohledu nestátní organizace, in: Kulíšková, K.(ed.): K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v ČR, Praha: IKSP a BKB, 1999
- Walklate, S.:* Victimology. The Victim and the Criminal Justice Process, Unwin Hyman Ltd., 1989

Zapletal, J.: Strach ze zločinu a jeho některé souvislosti, in: Kulíšková, K.(ed.): K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v ČR, Praha: IKSP a BKB 1999

Zapletal, J. a kol.: Prevence kriminality, 2. vydání, Praha, PA ČR 2005

Zedner, L.: Victims, in: The Oxford Handbook of Criminology, 2nd edition, Clarendon Oxford University Press, 1997

Seznam odborných článků

Čírtková, L.: Co z nás dělá oběti trestných činů?, Psychologie dnes 4/2000

Čírtková, L.: Odborná péče o oběti násilí, Psychologie dnes 4/2000

Jelínek, J.: K odškodňování obětí trestné činnosti - vybrané problémy, Kriminalistika, č.4, 1998

Jelínek Jiří, Protivínský, M.: Možnosti péče o svědky - oběti ještě nejsou vyčerpány, Kriminalistika, č.3, 2000

Kaiser, G.: Viktimológia dnes, Pravny obzor 3/1993

Koubová, E.: Přehled mezinárodních aktivit na poli viktimologie, Československá kriminalistika 2/1991

Makariusová, V., Moulisová, M.: Psycholog. aspekty institutu narovnání mezi pachatelem a obětí, České vězeňství 2/1996

Martinková, M., Marešová, A.: Oběti trestné činnosti očima kriminologů, Trestní právo č.1/2001

Neumann, J.: Viktimologické aspekty kriminologie, Kriminalistika č.3, 1995

Van Nesse, D. W.: Zločin a jeho oběti, kapit.12: Odpověď na zločin, České vězeňství 4/1999

Právní prameny

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním

Zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti

Webové portály

www.acorus.cz

www.bkb.cz

www.capld.cz

www.centrumelektra.cz

www.donalinka.cz

www.euvictimservices.org

www.help24.cz

www.koordona.cz

www.obcanskeporadny.cz

www.rosa-os.cz

www.victimology.nl

www.worldsocietyofvictimology.org